

СПЕЦІАЛЬНА ТЕМА

A painting depicting a man in historical attire, possibly a noble or scholar, sitting on the ground and reading a large, open book. He has a shaved head with a traditional topknot and a mustache. He is wearing a dark, patterned jacket and a blue, patterned skirt. To his right, a dark horse is saddled and bridled. In the background, there is a tree with a red flag hanging from its branches. In the foreground, there is a dark bottle, a small cup, a long pipe, and a red pumpkin. The sky is dark with a bright, glowing light source, possibly the sun or moon, partially obscured by clouds.

Трабада про
походження українців

Машина часу професора Тищенка

У цьому числі **Тиждень** дозволяє собі експеримент: ми публікуємо не популярну статтю про якісь дослідження, не спрощений репортаж про наукові пошуки, навіть не інтерв'ю з ученим, а безпосередньо наукову працю (розширену доповідь на міжнародній конференції), практично не адаптовану під масового читача. Щоправда, її автор так само не зовсім пересічна постать. З мовознавцем Костянтином Миколайовичем Тищенком, професором Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наш читач уже знайомий: розмову з ним було надруковано в № 8 за цей рік, звіти про його публічні лекції в Книгарні «Є» можна знайти на сайті видання.

Причина такої «нестандартної» видавничої поведінки – не лише бажання засвідчити свою шану видатному співвітчизникові, який сам, схоже, цілком байдужий до зовнішніх ознак визнання. Річ у предметі наукового інтересу: йдеться про спробу завдяки досягненням суміжних наук зазирнути в праісторію нашої країни, хай би якими, на перший погляд, парадоксальними (для когось навіть скандальними) здавалися знайдені факти й висновки, що з них випливають. Звісно, для результатів такої якості потрібне відповідне озброєння, яким володіють одиниці. Професор Тищенко в професійному середовищі відомий кількома незаперечними досягненнями. Вже не одне десятиліття він викладає студентам-філологам основи мовознавства. Висновки вченого-систематизатора знайшли відображення в його праці «Метатеорія мовознавства», яку хтось із колег влучно назвав «періодичним законом» для лінгвістики. Він є засновником першого у світі Лінгвістичного навчального музею, в стінах якого відвідувачі мають змогу на власному досвіді відчувати, як окремі мовні явища стають частиною загального світоглядного контексту. Нарешті, Костянтин Миколайович – невтомний практик: на природне запитання, яке неминуче рано чи пізно ставить дилетант, а саме: скільки мовами володіє професор, він відповідає цитатою з академіка Кримського: «Пам'ятаю, щось там... шість, але не можу згадати, чи то вісімдесят шість, чи то дев'яносто шість...»

Вивчення різних мов, часом, як для нас, екзотичних, – не предмет дивакуватого колекціонування, а безпосередній інструментарій дослідника. Адже багато років Костянтин Тищенко відшуковує й систематизує сліди прадавніх етнотомних контактів на теренах України. Ці сліди залишилися головним чином не в словнику і не в письмових пам'ятках, їхній невичерпний ресурс – топоніміка, себто назви населених пунктів, річок, озер, пагорбів, урочищ тощо. Століттями й навіть тисячоліттями вони можуть залишатися забутими й неусвідомленими, місцеві мешканці потроху змінюють їх, пристосовуючи під своє розуміння, і тільки наявність відповідної «матчастини» (інакше кажучи, знання мов, а також закономірностей їхньої трансформації) допоможе впізнати запозичення від кельтів, арабів, гунів, готів, скіфів, данців, тобто всіх народів і племен, які проходили чи залишалися певний час на цій території.

Наукові висновки не залежать від ідеологічної кон'юнктури, тому вони можуть однаково розчарувати як полум'яних патріотів, так і симпатиків утраченої імперії. На жаль, не може Україна претендувати на роль міфічної Аратти, «коллиски людської цивілізації». Так само не годяться українці на роль «молодшого брата» в якійсь уявній східнослов'янській спільноті, це звичайна політична фікція – ми хіба що кузени, а якщо вже йдеться про найближчих родичів, то варто шукати їх серед балканських народів. Ми не старші й не молодші за інших, хіба що мало про це знаємо. Водночас виявляється, що немає взагалі у світі «чистих» народів, будь-яка нація є продуктом взаємодії різних етносів, кожен із яких залишив у зоні контакту свої відбитки в мові, культурі й... генах!

Так, саме тепер практичні успіхи молекулярної генетики вже уможливають – і навіть передбачають – «перехресну» перевірку історичних та лінгвістичних даних. На перетині цих наукових дисциплін народжується найбільш несподіване, найбільш авангардне знання, яке виявляється співзвучним сучасному світові. Коли стикаєшся з тим знанням, це може проковувати як культурний песимізм (навіщо ж докладати зусиль, якщо навіть епохальні катаклізми так безнадійно стираються з колективної свідомості народів?), так і, навпаки, оптимізм: людство, виявляється, має достатній інструментарій, щоби повернути собі історичну пам'ять. Для цього, зокрема, є гуманітарна наука. Потрібні лише суспільний запит, мотивація й певна кількість достатньо кваліфікованих, достатньо талановитих і достатньо відданих культурних героїв. Тим більше треба віддавати належне кожному з них. Вважаймо, що ця публікація є виявом такого прагнення.

Юрій Макаров

Гени, мова

1. Y-ГАПЛОГРУПИ

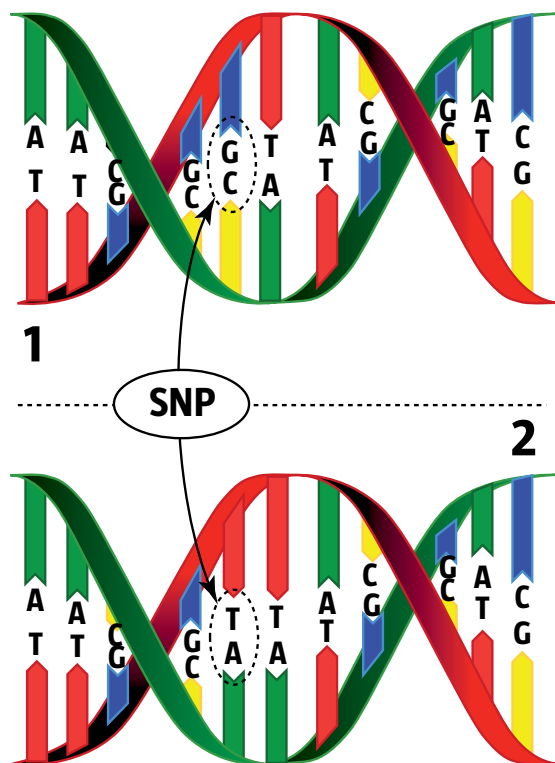
Автор:
Костянтин
Тищенко

ЩО ТАКЕ Y-ХРОМОСОМНІ ГАПЛОГРУПИ

Немислими раніше умови для біологічної перевірки історичних гіпотез створив розвиток генетики. На зміну періоду інтуїтивних висновків про схожість облич людей різних племен і народів, на зміну наївній (хоча й архіточній) краніометрії XIX ст., на зміну класичній теорії «основних генетичних компонентів» Л. Каваллі-Сфорца прийшов метод гаплогруп – Y-хромосомних маркерів, спільних для певної групи людей – нащадків одного предка.

Що це за метод? У дослідженнях з молекулярної еволюції *гаплогрупою* (з гр. 'απλοῦς «один, простий») називають групу людей, які мають одного предка з однією спільною мутацією (рис. 1). Елементарно простий генетичний тест визначає належність індивіда до певної гаплогрупи

Рис. 1 Гаплогрупа – група людей, які мають одного предка з однією спільною мутацією

а, Україна

групи людей. Гаплогрупи сформувалися у глибокій давнині десятків тисяч років тому. Людські Y-хромосомні гаплогрупи названі латинськими літерами від А до Т (отже, у світі близько 20), менші підрозділи позначені цифрами й малими латинськими літерами напр.: R1b (атлантична Y-гаплогрупа), R1a (каспійська Y-гаплогрупа).

У людській генетиці вивчають переважно Y-хромосомні і мітохондріальні гаплогрупи, причому обидва ці типи їх придатні для визначення історії переміщення генетичних популяцій (історичних груп населення). Y-хромосома (Y-ДНК) передається лише по батьківській лінії (від батька до сина), а мітохондріальна ДНК (mtДНК) – по материнській лінії (від матері як до синів, так і до дочок). Ці два типи ДНК ніколи не рекомбінуються, тобто змінюються лише внаслідок випадкової мутації в кожному поколінні [en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup].

Усі чоловіки, які мають хромосому з певною мутацією M_n, є прямими нащадками по чоловічій лінії того предка, який першим мав цю мутацію. Перший чоловік з новою випадковою мутацією M_{n+1} також є нащадком того предка, але водночас він стає предком усіх чоловіків наступних поколінь, які матимуть його мутацію M_{n+1}. З ланцюжків таких мутацій утворюються молекулярні гілки.

ВІД АДАМА

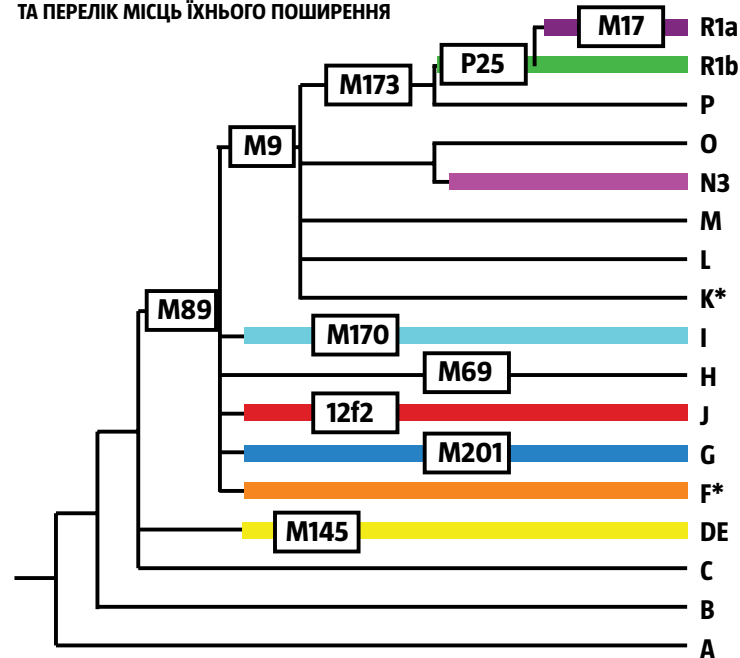
Y-хромосомним Адамом називають чоловіка, який є хронологічно найближчим до нас предком по чоловічій лінії усіх нині живих людей. Поруч подано список великих Y-хромосомних гаплогруп разом з географічними районами їхнього поширення до початку європейської колонізації XVI ст. В дужках – визначальні для них мутації (пор. схему 2). До дев'яти Y-гаплогруп, з яких складаються українці, вказано приблизні відсотки людей з цим Y-гаплогеном (жирні цифри зліва), а у дужках – номер і назву нарису на дальших сторінках журналу.

АФРИКАНСЬКИЙ ПОЧАТОК МАНДРІВКИ

Як видно зі студій хромосоми Y, сучасні люди виникли у підсахарській Африці, а потім близько 50 тисяч років до н.е. колонізували Євразію, розселившись спершу по її узбережжю (рис. 3). Найдавніше сформовані гаплогрупи А і В поширені тільки у підсахарській Африці або у афроамериканців – нащадків вивезених звідти

СПРОЩЕНА СХЕМА Y-ХРОМОСОМНИХ ГАПЛОГРУП ЛЮДСТВА ТА ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ЇХНЬОГО ПОШИРЕННЯ

Рис. 2

В Україні

Y-ХРОМОСОМНІ ГАПЛОГРУПИ ЛЮДСТВА ТА ПЕРЕЛІК МІСЦЬ ЇХНЬОГО ПОШИРЕННЯ

Найдавніші групи без мутації M168:

- Гаплогрупа А (M91) – Африка, зокрема койсанці, ефіопи, нілоті.
- Гаплогрупа В (M60) – Африка, зокрема пігмеї/хадзапе.

Групи з мутацією M168 (сталася бл. 50 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа С (M130) – Океанія, Пн., Ц., Сх. Азія, Пн. Америка; трапляється в Індії.
- Гаплогрупи YAP+:

- Гаплогрупа DE (M1, M145, M203):

- Гаплогрупа D (M174) – Тибет, Японія, Андаманські о-ви.
- Гаплогрупа E (M96)

~3%

- Гаплогрупа E1b1a (V38) – Зах. Африка/відома раніше як E3a/.
- Гаплогрупа E1b1b (M215) – Сх. і Пн. Африка, Бл. Схід, Середземномор'я,

Балкани /раніше E3b/

(нарис 7. Маври).

Групи з мутацією M89 (сталася бл. 45 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа F (P14, M213) – Пд. Індія, Шрі Ланка, Китай, Корея.
- Гаплогрупа G (M201) – наявна в багатьох етнічних групах Євразії, звичайно у невеликій пропорції: Кавказ, Іран, Анатолія, Греція, Італія, Тіроль, Чехія; дуже рідко у Пн. Європі.

~4%

- Гаплогрупа G2 – основна підгрупа групи G у Європі (нарис 6. Еламці. Кавказці).

- Гаплогрупа H (M69) – Індія, Шрі Ланка, Непал; рідко в Пакистані, Ірані, Ц. Азії, Аравії.

Групи з мутаціями I15, I16 (сталася бл. 42 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа IJK (L15, L16):

~35%

- Гаплогрупа IJ (S2, S22):

- Гаплогрупа I (M170, P19, M258) – поширена у Європі, зрідка на Бл. Сході та очевидно відсутня деінде

(нарис 5. Балканці).

- Гаплогрупа I1 (M253, M307, P30, P40) – Пн. Європа.
- Гаплогрупа I2 (S31) – Ц. і Пд-сх. Європа, Сардинія.

~7%

- Гаплогрупа J (M304) – Бл. Схід, Туреччина, Кавказ, Італія, Греція, Балкани, Сх. Європа, Пн. і Пн-Сх. Африка

(нарис 6. Еламці. Кавказці).

- Гаплогрупа J* – Сокотра, зрідка у Пакистані, Омані, Греції, Чехії, серед тюркських народів.

- Гаплогрупа J1 (M267) – переважно семітські народи, також Бл. Схід, Ефіопія, Пн. Африка, Дагестан.

- Гаплогрупа J2 (M172) – Зах., Ц., Пд. Азія, Пд. Європа, Пн. Африка.

Групи з мутацією M5 (сталася бл. 40 тис. до нашої ери):

- Гаплогрупа K:

~1%

- Гаплогрупа LT (L298/P326):

- Гаплогрупа L (M11, M20, M22, M61, M185, M295) – Пд., Пд-зах., Ц. Азія, Середземномор'я.

- Гаплогрупа T (M70, M184/USP9Y+3178, M193, M272) – Пн. Африка, Африканський Ріг, Пд. і Пд-зах. Азія, Середземномор'я/раніше відома як K2/ (згадана у нарисі 7. Маври).

Групи з мутацією M526:

- Гаплогрупа M (P256) – Нова Гвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.

~6%

- Гаплогрупа NO (M214).

- Гаплогрупа N (M231) – крайня північ Євразії, особливо серед уральських народів (нарис 4. Фіни. Гунни).

- Гаплогрупа O (M175) – Ц., Сх., Пд-сх., Пд. Азія, Тихий Океан.

~4%

- Гаплогрупа P (M45, 92R7, M74/N12) (мутація M45 сталася бл. 35 тис. до нашої ери).

- Гаплогрупа Q (MEH2, M242, P36) – ендемічна в Америці; появу у Європі пов'язують з гунами; мутації сталася у 20-15 тис. до нашої ери

(нарис 4. Фіни. Гунни).

~35%

- Гаплогрупа R (M207, P36).

- Гаплогрупа R1a (M17) – Ц., Пд. Азія, Ц., Пн., Сх. Європа (нарис 2. Скіфи).

- Гаплогрупа R1b (M343) – Європа, Кавказ, Ц., Пд. Азія, Ц., Пн. Африка (нарис 3. Кельти).

- Гаплогрупа S (M230, P202, P204) – Нова Гвінея, Меланезія, Сх. Індонезія.

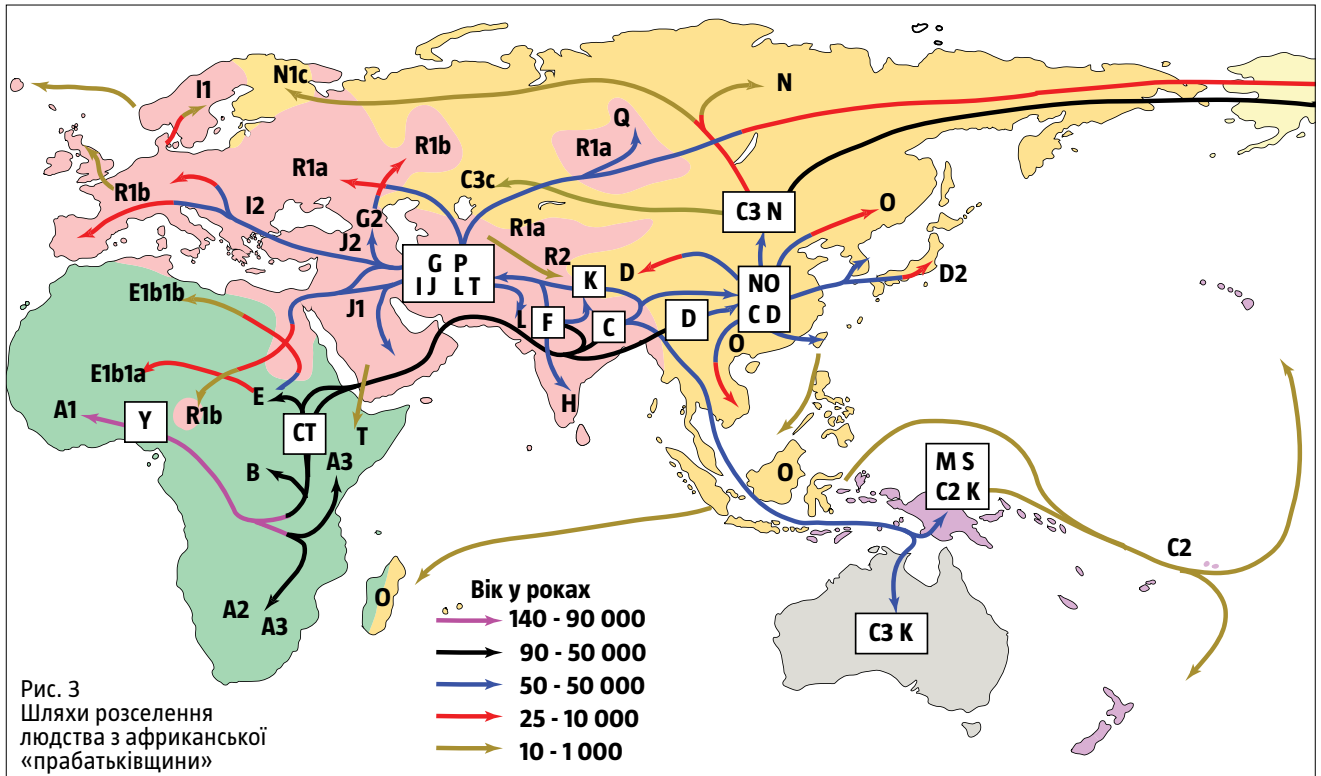

Рис. 3 Шляхи розселення людства з африканської «прабатьківщини»

рабів. З філогенетичного дерева Y-гаплогруп однозначно випливає, що все їхнє теперішнє розмаїття започатковане в Африці, а сучасні популяції людей є нащадками африканців або тих предків, що вийшли з Африки і вже поза нею зазнали подальших мутацій.

Мутації M168 і M294 (що дали групу CT або CR) – відсутні у A і B, натомість наявні у всіх інших Y-гаплогрупах світу від С до Т. Ці мутації передували виходу з Африки, адже представлені як у ній, так і поза нею. Мутації, що визначають групу DE (M145, M203) сталися в Африці близько 65 тис. років до н. е. Гаплогрупа E залишилася у Африці, де її найвищі показники виявлені в Марокко (81%) та Ефіопії (68%). Підгрупа E1b1b походить з Африки і згодом поширилася в усьому Середземномор'ї, сягаючи 27% у Греції. До нас ця група потрапила під час експансії ісламу вже у VIII–X ст. з Магрибу шляхом «через Росафу» (тепер Шкодер в Албанії), – деталі див. [Тищенко 2011, 204–223] і в **нарисі 7**.

Похідні від F гаплогрупи складають 90% населення світу, але поширені вони виключно поза підсахарською Африкою. Групу IJ, очевидно, принесли до Європи кроманьйонці з Близь-

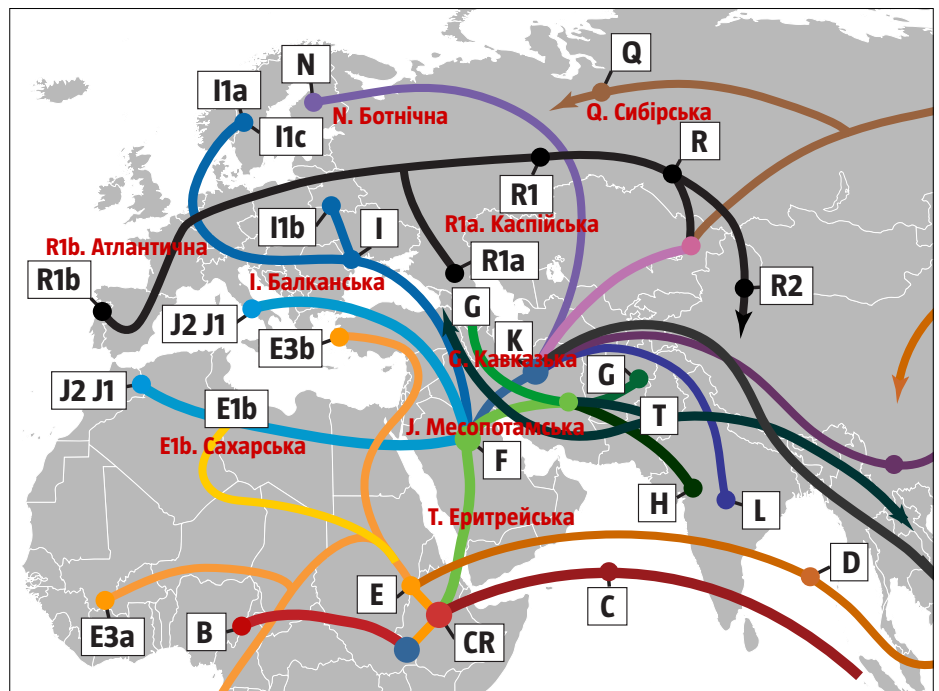

Рис. 4 Європейські шляхи розселення людства

кого Сходу у 45 тис. до н. е. Десять на Середньому Сході близько 30 тис. років до н. е. мала сформуватися гаплогрупа G (умовно, «кавказька», нарис 6). Після мутації M9 склався прототип майбутніх груп N, R і Q. Субклайд R1 (підгрупа групи R) мав оформитися на Південному Уралі (рис. 4), а R2 у степу (тепер – пустелі) Гобі.

Під час дальшого освоєння європейських теренів носіями R1 стався їхній поділ на R1a та R1b, причому є ознаки того, що прибуття R1b на захід Європи було кривавим (**деталі в нарисі 3**).

СХОВКИ ЛЬДОВОЇ ДОБИ

Дальше просування нових прибульців на північ уповільнилося

Рис. 5

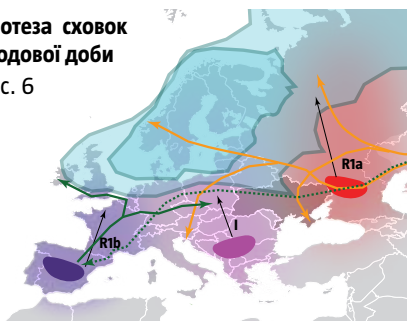
Відповідність Y-гаплогруп стратиграфії української топонімії та словника

[Тищенко 2006, 2007, 2009 з доповненнями]

№	Час	Назва мовно-історичного пласту	Приклади		
			з топонімії	з лексики	
32	Від XIX ст.	Англїцизми, американїзми	Мікротопоніми: Вокзал, Макдональдс, Мандарин-Плаза	трамвай, труси, ділер, брокер, хайтек, драйв, страйк, шоу-бізнес	
31	Від XVIII ст.	Росїянізми	Сєвєродонецьк, Утине, Ізобільне, Укропне, Переводчикове	вислуга, союз, котлован, промисловість, баранка, казначейство	
30	Від XVII ст.	Екзотизми	Мікротопоніми: кав'ярня, «Мокасини», бар «Суші»	томат, банан, ананас, шоколад, кокаїн, хінін, гамак, канібал	
29	XVI-XVIII ст.	Німецькі германїзми	Асканія-Нова, Ленінталь, Блюменталь+, Мєрберг+	дах, фах, льох, друк, рахунок, дякувати, мусити, рятувати, гвалт, смак, скарб, дріт	
28	XV-XVIII ст.	Валахїзми	Репосул, Репедзел, Рипа, Стримба, Подїшор, Фонтиняси	царина, гляг, злягати, [герлига, флюяра, струнга, бербениця]	
27	XV-XVIII ст.	Полонїзми	Кролевець, Свірж, Блотниця, Злочів, Янгпіль, Садагура	певний, сідло, ковадло, простирадло, принаймні, шлюб, плентатися, виделка, обцяти	
26	XIV-XVI ст.	Лїтуанїзми	Кудрявець, Жавинка. ур. Кїзючеве, Радивилів, р. Козупка (Рівн.)	жлукто, пелька, перїшити, нишпорити, джигун, [мешти], твань	
25	XIV-1475 р.	Ґенуєзькі італїзми	Чепелї, Почапінці, Штомпелї, Конєва, Маркуші, Солдайя+, Чембалю+, Джалїта+	скриня, шарбун, барило, пляшка, стрїчка, бенкет, кошт, рєшта; [бунація, тромонтан, бастуння]	
24	XIII-XVIII ст.	Татарські тюркїзми	Крим, Бахчисарай, Татарбунари, Тахтаулове, Бези, Ташань, Кременчук, Манкермен+ (Київ)	чабан, отара, табун, аркан, торба, батїг, гарбуз, тютюн, табїр, харциз, орда, бугай, сарай, башлик, байрак	
23	XIII-XVII ст.	Мадяризми (угризми)	Яжберень, Сабадаш, Гайдош, Барвінкош, Керецьки, р. Реть	чота, хутїр, кучма, гусар, гайдук, гуляш, [ґазда, лєґїнь]	
22	від 988 р.	Вїзантїйські грецизми	Херсон, Калагарївка, Македони, Вел. Лепетиха, Ірклїїв	грамота, ікона, дяк, миска, клюса, церква, мак, макїтра, огїрок, левада, піп, хрєст	
21	IX-XIII ст.	Печенїзько-половецькі тюркїзми	Трул+, Варух+, Печенїжин; Курчиця, Кагарлик, Кїчкас, Інгул, Ізюм	шатро, курган, ковпак, товар, лоша, бур'ян, яруга, булава, товмач	
20	840-920 р.р.	Скандинавїзми	Данченки, Звенигород, Варяж, Случ, Світязь, Тиврїв, Сураж, Автунїчї, Шибиринївка	щогла, стяг, кодола+, ночви, [гайстер], стерно, Олег, Ігор, трапити, цямрина	
19	VIII-XIII ст.	Арабські семїтизми	Гайссин, Русава, Воропаїв, Кур'янці, Гоба, Тараша, Кафа, Солотвин, Хасанївка	майдан, шлях, хабар, мацапура, кубло, могорич, ракло, чумак, [гарамя], значення слова батьки	
R1a	18	VIII-IX ст.	Хозаризми	Козара, Чугуїв, Яготин, Чауси	козарлюга, тархан, рабин, субота, сатана
G	17	VII-XII ст.	Кавкасізми	Псло, Заньки, Лазьки, Ницаха, Ковердина Балка, Одїї	кунтуш, габардин, свинець, сковорода, кувалда, коверзувати, зграбно
Q	16	VI-XIII ст.	Монголізми (гунські й пізніші)	Ґуньки, Онут, Обарїв, Коржі, Таборище, Тамановичї, Ображїївка, Баламутївка, Дорогожичї, р. Хорол	корогва, табїр, жупан, холява, холошні, пан, каган (потїм – чавун, пирїг, курїнь, баламут, богатир), мерин
I1	15	II-VII ст.	Ґотизми	Танїскава, Ґутило, Щира, Сквїра, Дєсна, Рунївщина, Двина, Пїскава	полк, князь, хлїб, хлїв, буква, дошка, серга, піст, щирїй, потороча, потерча, очуняти, гаразд
	14	Від 102 р.	Латїнїзми	Домниця, Трояни, Римїв+ (Буримка), Рими, Колибань, Колядин	цибуля, редька, оцет, глек, коляда, криж, поганїй, цята
J2	13	Від –V ст.	Еллінізми	Ялта, Алушта, Сибїлївщина, Пєдосї, Яловичї	комора, [колиба], шкопиртá
	12	Від –V ст.	Фїнікізми	Пунї+, Мохнач, Кинашеве, Молохїв	кадка, мапа, геєнна, [пунєчка]?
R1b	11	Від – I тис.	Кельтїзми	Радоробель, Кимир, Нурове, ур. Британ	крївля, смерєка, оборїг, корова, кїнь, слуга, язик, лїки, бєвзь, книга, щит, понєвірїтїся, владика, мотика
I2	10	–VII/–IV ст.	Ілліризми	Карпати, Медобори, Бєсکید, р. Тибр, Іква, Горинь, Брєца	цап, чїп, шутий, муругий, борть, бгати, поратїся, порпатїся
	9	Від – I тис.	Праслов'янський шар	Тиманївка, Стир, Сян, Ірпїнь, Селище	коса, снїп, пшениця, полоти, цїлина, тєля, сад, кожух, рукавиці, полотно, посуд, відро, човєн
R1a	8	від – I тис.	Іранїзми	Днїпро, Днїстер, Прут, Ѓорґани, Артополот, Стахорщина, Райки, Самара, Саки, Диканька, Гельмязїв, Чемерівці, Артек	Бог, рай, дбати, тривати, жвавий, збїжжя, потвора, [хупавий], гїґнуги, шупити, заради, кат, темрява, [кацап], хата, гмиря, драби
I2	7	–XI/–VII ст.	Фракізми	Товтри, Сїрет (2), Іртіця, Альтá	цївка, тьяма, кпити, кебєта, [гаґїлки]
G	6	від –II тис.	Кавк. пєлагїзми	Тушебин, Банилїв, Веремїя	зубр, осокїр, вино, олія, морока, меч, шарпати
N	5	від –II тис.	Фїнізми	р. Сож, Яха, Рандава, Любча, Либїдь	дуб, сом, щука, шупак, шур, кволїй, кульгати, кандїба
	4	від –II тис.	Балтїзми	Желянь, Івот	сват, перст, ярчук, тєсло, кий, вапно
	3	від –III тис.	Італїзми (ц.-європ.)	Ромен, Ромни, Солучка	молот, горн, лївий, мана, говїти, господь
J1	2	від –III тис.	Аккадїзми	Дубшари, Шаргород, Сапонївка, Шипїт, Щурї, Молохїв, Шубранєць	[шубравці]
J2	1	від –III тис.	Еламїзми	Потугори, Тетїлькївці, Шєшори, Умань, Хохїтва, Хухра, Хохонїв, Кизими	нишком, попо(ждати), хохол, кугут

Гіпотеза сховок льодової доби

Рис. 6

внаслідок зледеніння. За теорією «сховків льодової доби» (рис. 6) носії трьох великих Y-гаплогруп, що вже проникли до Європи, перебули в кліматично скрутний час на південь від прильодовикової смуги, – відповідно за Піренейми, на Балканах і понад Доном. З таненням льодовика, яке розпочалося у 14 тис. до н.е., вони продовжили освоєння континенту. Саме з льодовикових часів ведуть свій родовід над Дніпром люди звичайної в Україні Y-гаплогрупи I (умовно, «балканської»), пов'язуваної з носіями пізньої кукутени-трипільської культури 4 тис. до н.е.). Це чи не єдина ендемічна (сформована на місці) Y-гаплогрупа Європи. Коли у X тис. до н.е. звільнився від криги район Ботнічної затоки у теперішній Фінляндії, – на ці землі прийшли носії Y-гаплогрупи N (умовно, «ботнічної», нарис 4). Шляхи експансії груп R1b, I, R1a показані на рис. 6.

Усю генетичну різноманітність теперішніх народів унікального Європейського півострова Азії визначає різний пропорційний склад одних і тих самих північно-західних Y-гаплогруп (R1b, I, R1a, N, G2, J2, E1b1b, T), які внаслідок епохальних переселень опинилися саме в цьому районі.

АПРОБАЦІЯ ТОПОНІМІЧНИХ СТУДІЙ

Тут і під'єднується тема топонімії України і лексичних запозичень. Внаслідок системних студій 2004-2011 рр. виявлено, що кожному етновному пласту топонімії України відповідає пласт лексичних запозичень з *тієї самої мови* в українському словнику (схема 5). І ось тепер викладений вище яскраво сучасний генетичний матеріал, крім своєї прямої наукової вартості,

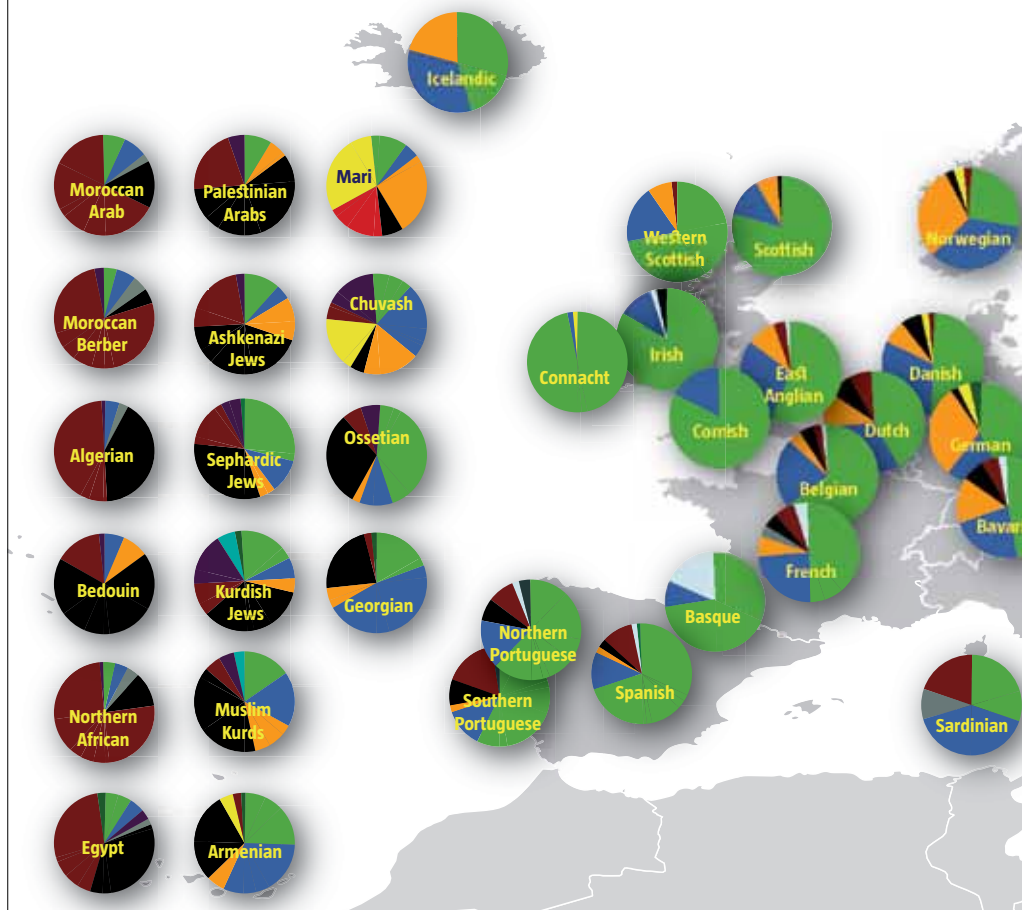
Кожному Y-хромосомному складнику українців відповідає свій пласт словника і топонімії

Рис. 7

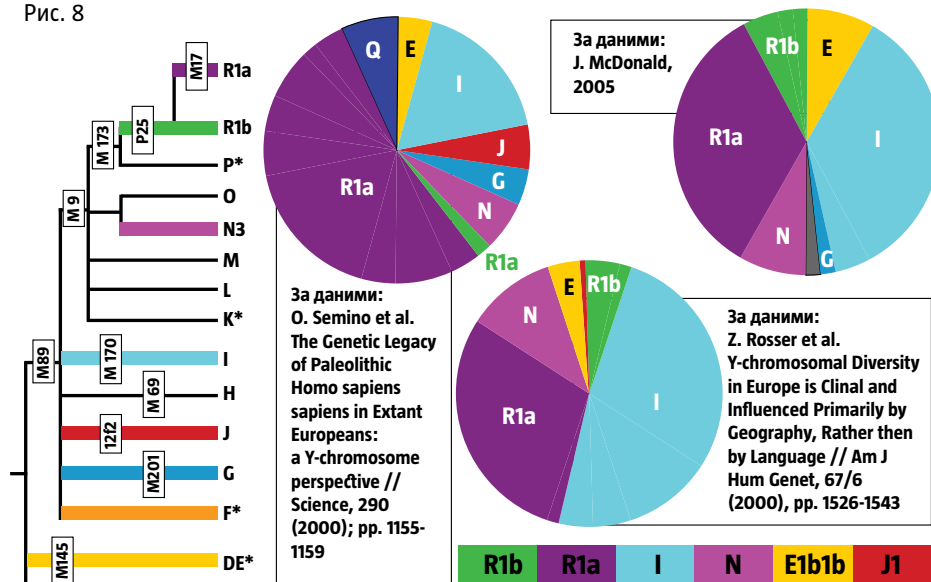
Карта Y-гаплогруп народів Європи

Рис. 9

Y-хромосомний склад українців $I+R1a = 3/4$

Рис. 8

стає незалежним і ефективним засобом апробації цих системних студій з історичної топоніміки й лексикології.

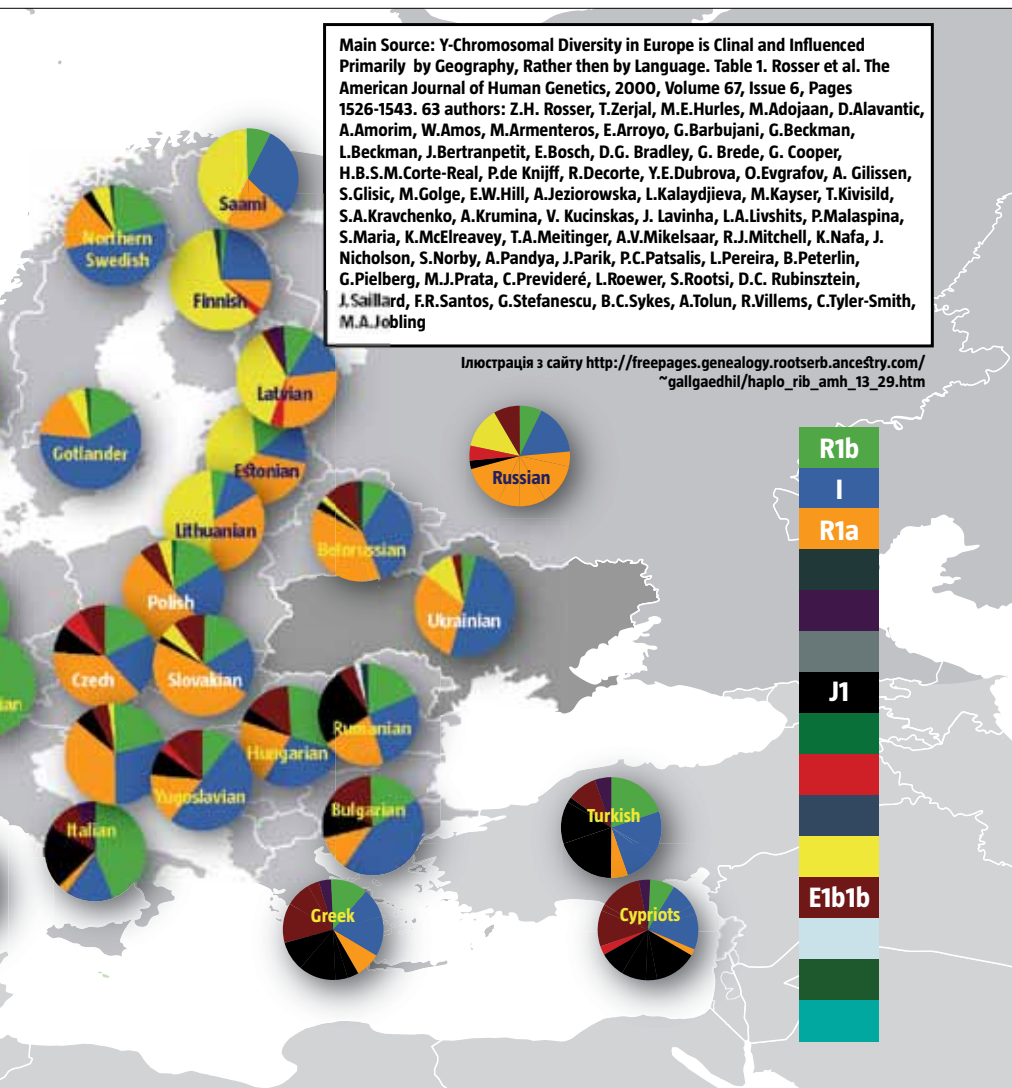
Образно кажучи, гіпотеза фінського походження назв річок України *Сож, Яха, Либідь* не самоочевидна (хоча фін. *susi* «вовк», *joki* «річка», літоп. *Либь* «ліви»). Але ця гіпотеза міцніє, відколи в українському словнику також знайдено низку фінських за походженням запозичень: *культати, кволій, щур* (ест. *kuulda* «ходити», лівс. *kūol'i* «помираючий» від *kuolla* «помирати», *hiiri* «миша» – морд. *šever'*). Такі системні відповідності краще протистоять несистемній критиці, – але тепер ще дістають незалежну потужну підтримку від зовсім іншої науки: виявляється, що серед українців кожний 20-й має Y-гаплогрупу N від фінського (лівського, естонського) предка (рис. 7). У **дальших нарисах раз-у-раз показано взаємну відповідність цих трьох рядів незалежних наукових аргументів.**

ТРУДНОЩІ ЗРОСТАННЯ

З Інтернету досяжні дані різних груп авторів про генетичні матеріали Європи. Питання про репрезентативність виборок поки що не стоїть, тому й результати досліджень строкагі (рис. 8). Серед українців, обстежених групою О. Семіно, виявлено носіїв 8 Y-гаплогруп, але немає даних про росіян; у статті Дж. МакДональда ідеться про 7 складників, але окремих даних про українців немає (вони чомусь приплюсовані до білорусів). Найбільше народів обстежено у дослідженні групи З. Россер і 62 директорів інститутів генетики країн Європи, США і Австралії: тут складників українців – 6 (див. схему 5). Серед співавторів З. Россер – професори С.Кравченко (Інститут молекулярної біології і генетики НАНУ) і О.Євграфов (Дослідний центр медичної генетики РАМН). Оптимістичне сприйняття цих праць зобов'язує не чіплятися до розбіжностей у відсотках, а зосередитися на самому переліку складових Y-гаплогруп українців – неспростовній матеріалізації етапів нашого формування як етносу.

Main Source: Y-Chromosomal Diversity in Europe is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language. Table 1. Rosser et al. The American Journal of Human Genetics, 2000, Volume 67, Issue 6, Pages 1526-1543. 63 authors: Z.H. Rosser, T.Zerjal, M.E.Hurles, M.Adojaan, D.Alavantic, A.Amorim, W.Amos, M.Armenteros, E.Arroyo, G.Barbujani, G.Beckman, L.Beckman, J.Bertranpetit, E.Bosch, D.G. Bradley, G. Brede, G. Cooper, H.B.S.M.Corte-Real, P.de Knijff, R.Decorte, Y.E.Dubrova, O.Evgrafov, A. Gilissen, S.Glisic, M.Golge, E.W.Hill, A.Jeziorowska, L.Kalaydjieva, M.Kayser, T.Kivisild, S.A.Kravchenko, A.Krumina, V. Kucinskas, J. Lavinha, L.A.Livshits, P.Malaspina, S.Maria, K.McElreavey, T.A.Meitinger, A.V.Mikelsaar, R.J.Mitchell, K.Nafa, J. Nicholson, S.Norby, A.Pandya, J.Parik, P.C.Patsalis, L.Pereira, B.Peterlin, G.Pielberg, M.J.Prata, C.Previderé, L.Roewer, S.Rootsi, D.C. Rubinsztein, J.Saillard, F.R.Santos, G.Stefanescu, B.C.Sykes, A.Tolun, R.Villems, C.Tyler-Smith, M.A.Jobling

Ілюстрація з сайту http://freepages.genealogy.rootserb.ancestry.com/~gallgaedhil/haplo_rib_amh_13_29.htm

2. СКИФИ

У-ГАПЛОГРУПА R1A (~35%): КАСПІЙСЬКА

Ареал У-гаплогрупи R1a величезний (рис. 10). Ця група домінує серед населення Паміру, Алтаю, Східної та Центральної Європи. В сучасному світі найвищі показники R1a засвідчені у Таджикистані (64% населення), Киргизії (63%), Афганістані (51%), Польщі (51%). Навколо цих країн цифри поширеності R1a відмінні залежно від групи обстежених. Так, за даними З. Россер і її 63 співаторів, серед обстежених в Україні носіїв R1a 30%. В окремих групах вказано цифри до 50% (О. Семіно та ін.). Серед досліджених Дж. Макдональдом 33% (наведено тільки усереднені результати українців і білорусів).

Носіїв У-гаплогрупи R1a пов'язують зі скіфо-сарматськими племенами. Ця людність уперше проникла до «серця Європи» за бронзової доби – аж по Скандинавію і Адріатику. Це шнурова культура (інакше – культура бойових сокир, 3200–1800 до н.е.) як природне західне продовження ямної культури. Сайт dienekes.blogspot.com [53] унаочнює присутність груп R1a у Центральній Європі бл. 2600 до н.е.

Загальну карту розміщення усіх досі розкопаних скіфських

культур вперше уклала Н. Членова. При накладанні контуру цього ареалу на картосхему поширення R1a (рис. 10) стає помітно, що терени історичної присутності скіфів (область «Іран-ведж» Авести) лежать між теперішніми областями населення з найвищими відсотками R1a.

СКИФСЬКІ ТОПОНІМИ

Визнано іранське походження мають такі гідроніми (назви річок) України: *Дунай, Дністер, Дніпро, Донець, Прут* Чв*, *Артополот* Пл, См, *Сердоба* Хк і десятки інших (значення: вода, потік, річка божества, холодна вода тощо). Серед ойконімів (імен селищ) України, утворених від скіфських і сарматських топонімічних основ – назви населених пунктів *Саки* Км, *Сачки* Зп, *Сакуниха* См, *Сахни*, *Сахнівка*, *Парфен* См, *Партинці* Хм, *Порхова* Тр, *Парня*, *Парневе* і сотні інших (значення: скіфи, парфяни, парні – давніша назва саків-парфян).

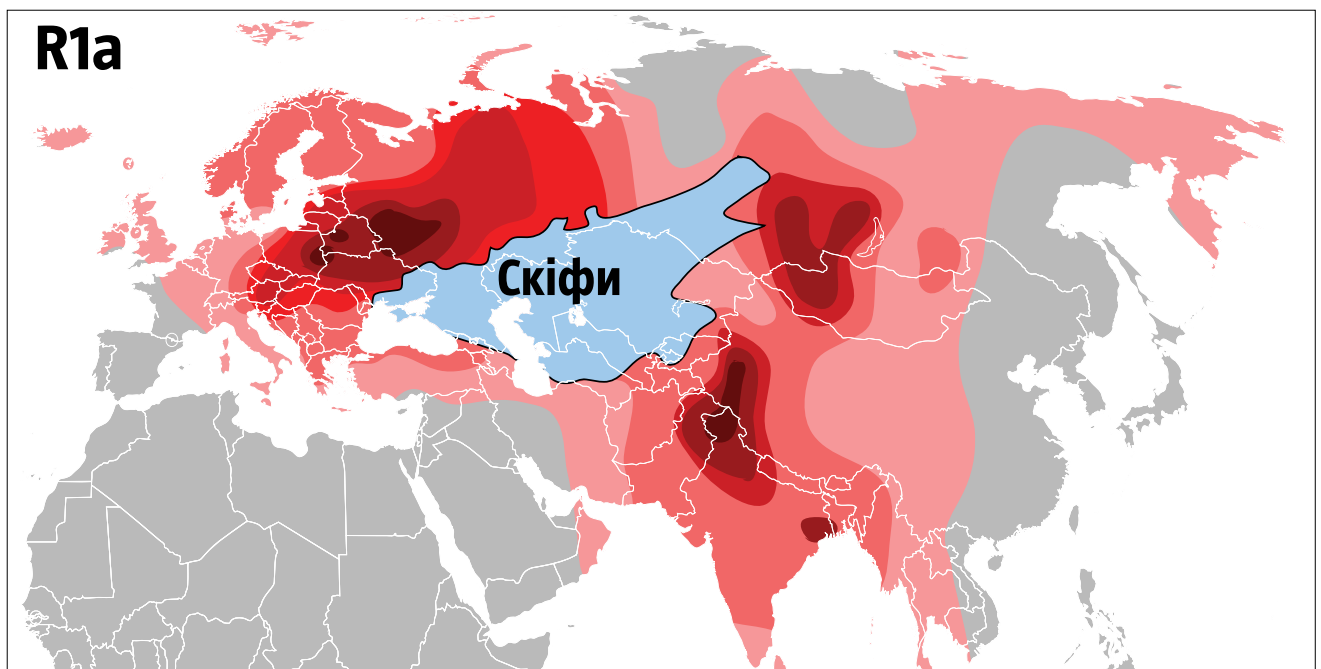
СКИФСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

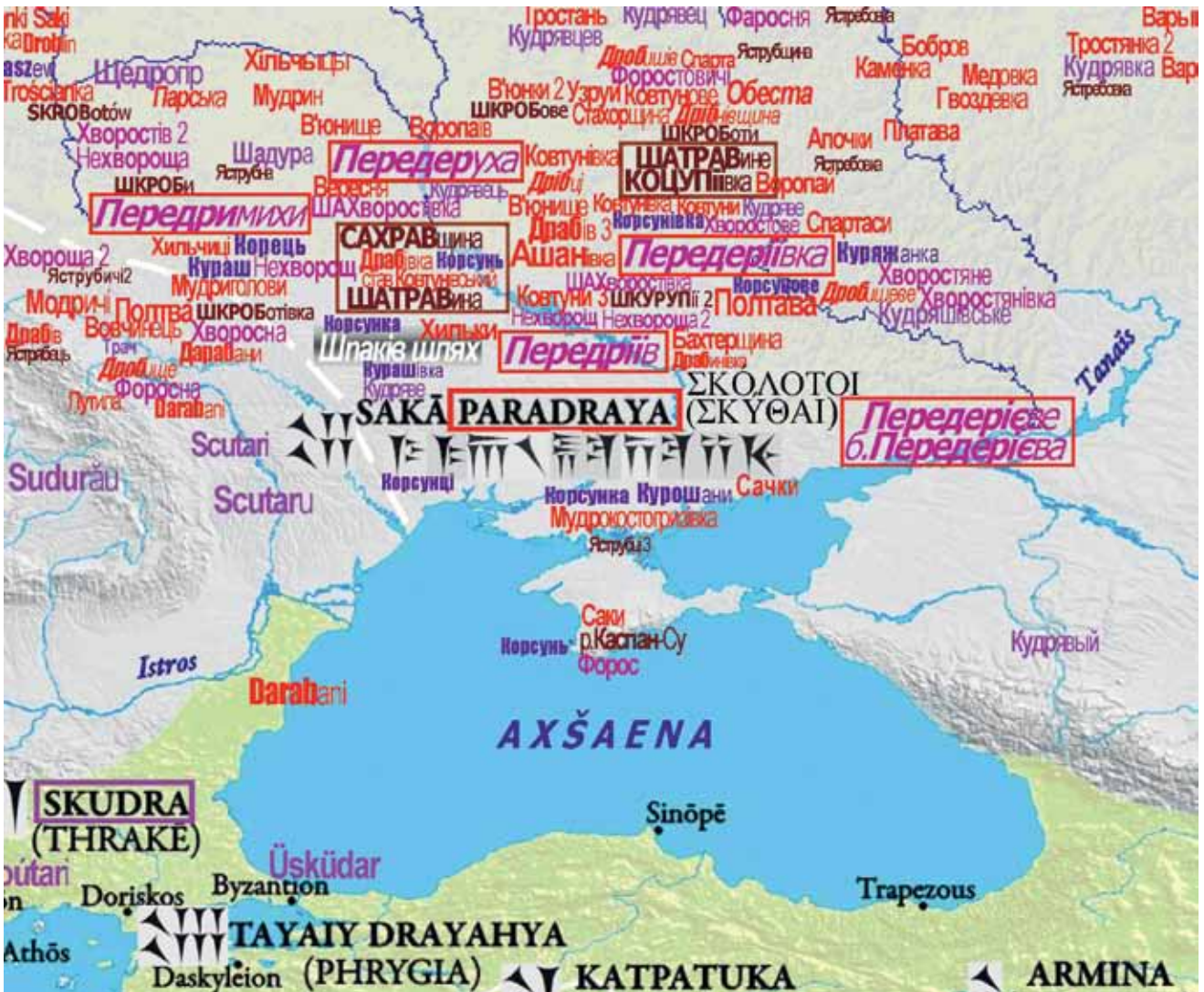
Гаплогрупі R1a відповідають українські запозичення, яких менше або немає у сусідніх мовах: *скіпщина*, *потвора*, *почвара*, *халепа*, *волос*, *ящірка*. Останні два слова поширені й поза Україною. Прототип слова ящірка зберігся у мові пушту (Афганістан) – аждар «змій, дракон»; *волос* – це

історично те саме іранське слово, що й *ворс*, але з типовим аланським Л на місці загальноіранського Р (В. Мартинов; Г. Бонгард-Левин, Е. Грантовський). Словам *потвора* і *почвара* відповідає скіфське *патівара* (О. Трубачов). Укр. *скіпщина* – це давніший за віком відповідник рос. *издольщина* «сплата власникові землі частини врожаю». Те, що землевласниками в Україні довгий час були іранці-дежкани, видно з топонімів *Диканька* Пл, *Деконка* Дп, *Диханівка* Чг (пор. А. Гафуров), а традиції кримських скіфів давати в оренду свою землю засвідчені в античності Страбоном (кн. VII – IV, 6). Відоме українцям і грекам слово *халепа* (П. Шантрен) – вказує на основне заняття кочової половини скіфів: регулярний грабунок рільників (порівн. осетинське *халаф*, – В. Абаєв, російське *шарап* «заклик на колективне розграбування» – В. Даль). Недарма хтозна з яких закапелків етнічної пам'яті вилізле «дерібан» – живе і здорове продовження степової вольниці, нащадок іранізмів *драб* «вояк» + -ан суфікс множини – з відповідниками у топонімії (порівн. *Derbno* = *Döbern* D, *Деребино* РФ Калуга, *Деребино* Костром, Смол., *Деревяновка* РФ Краснодар., *Дерев'янки* Вн, Кв, Льв, *Дерев'яне* Рв, Хм; дальші зв'язки основи *драб* – розглянуті у **нарисі 8**).

*Скорочення: Кв – Київська обл., См – Сумська обл., Чв – Чернівецька обл. і т. ін.

Рис. 10
Ареал археологічних скіфських культур, накладений на карту поширення гаплогрупи R1a

ПЕРСЬКА САТРАПІЯ НАД ДНІПРОМ

Ключем у проникненні до велетенського іранського минулого Наддніпрянщини як частини імперії Ахеменідів (рис. 11) стали збережені в нас кілька унікальних топонімічних контекстів навколо місцевих назв-продовжень іранського слова «сатрап» (букв. «захисник країни»). Це слово побутувало над Дніпром у трьох різномовних формах – мідійській (**шатрапа*-), парфянській (**шшахрапа*-) і ахеменідській перській (*хшасана*-) (джерела мовних даних – П. Шантрен, А. Гафуров, І. Оранський). Це видно з відповідних топонімічних продовжень іранських прототипів: с. *Шатравине* См, яр *Шатравина* Кг, р. *Сахравщина* Кв, с. *Коцупієвка*, *Коцупів Степ* См. Контексти цих топонімів містять десятки однокоренових назв

Рис. 11
Іранське минуле
Наддніпрянщини

Струпків, *Струпа*, *Стрв'яж*, *Шкурупії*, *Шкроботи*, *Шкарівка*, *Сагарівка*, *Кашуби*, *Коцубинці*. Різновиди основ цих топонімів відповідають відомим з іраністики історичним особливостям часового розвитку звукової форми слів. Їхні топонімічні оточення відкрили дальший доступ до сотень підтверджень іранських реалій, як-от етноніми *саків*, *сколотів*, *парнів*, *парфян*, *фракійців* (під ім'ям перської сатрапії *Скудра*). З дослідженого матеріалу відкрилася панорама іранського минулого України, про яке вже поняття не мали літописці, про які не можуть розповісти залистки й кераміка і без якого залишається грандіозна пустка навколо самотньої, хоч і шикарної «скіфської» пекторалі. «Скіфської» в лапках, бо вона така хіба що за сюжетами своїх зображень. Насправді то захмар-

ний рівень майстерності грецьких майстрів, недосяжний для «фахівців» з колективних розграбувань рільників.

Коли йдеться про перську сатрапію над Дніпром, то вона не раз названа у скельних написах в Ірані як **XXIV сатрапія Персії ахеменідів – Сака Парадрія** (старе читання «Парадрая») «Скіфія Заморська» (рис. 11, 12), – окремо від XIV сатрапії Скіфів-хоморобів (Сака Хаумаварга = аміргі грецьких текстів) і XV сатрапії Скіфів гострошапок (Сака Тіграхауда = масагети), що кочували за Оксартом (тепер Сир-Дар'я). На рис. 13 – частина фризу з фігурами «народів – носіїв перського трону» з поховання Артаксеркса II (358 р. до н. е.) у Персеполісі (Іран). «Наш» скіф – у башлику і степовій куртці. Фігури скопійовані на фасаді поховання Артаксеркса III (338 р. до

◦ Sa Ka A Ta Ya I Ya ◦ Pa Ra Da Ra Ya

◦ Sa Ka A Pa Ra Da Ra I Ya

Рис. 12 Сака Парадрія (Скіфія Заморська) з наскального напису в Ірані

н. е.): значить, скіфи ще перебувають у складі імперії.

Що до звукової сторони імя сагратії зі скельних написів Сака **Парадрія** «Скіфія Заморська», то їй досконало відповідають імена сіл «за морем» *Передерієве* Дц, *Передеріївка* Пл, *Передри-михи* Ль, озеро *Передеруха* Кв, колодязя *Передріїв* Кг. На сусідніх з Україною землях чогось схожого немає. А вже люди з прізвищами *Передерій*, *Передрій*, *Коцупії*, *Шкурупії* – наче родичі: кремезні, ставні (рис. 14). Закінчення їхніх прізвищ -ій – це, очевидно, перський суфікс прикметників -і.

Через втрату історичного контексту навіть археологічний слід ахаменідської перської адміністрації на півдні України, зокрема у Криму, «прийнято» пояснювати як «імпорт» ([Неверов, 14, 30-35], Ермітаж; люб'язно повідомила С.Я. Берзіна, Москва). Тобто, десятки кам'яних циліндричних печаток перських чиновників-податківців опинилися в Керчі у V ст. до н. е. не за прямим призначенням, а як сувеніри, «для колекції»...

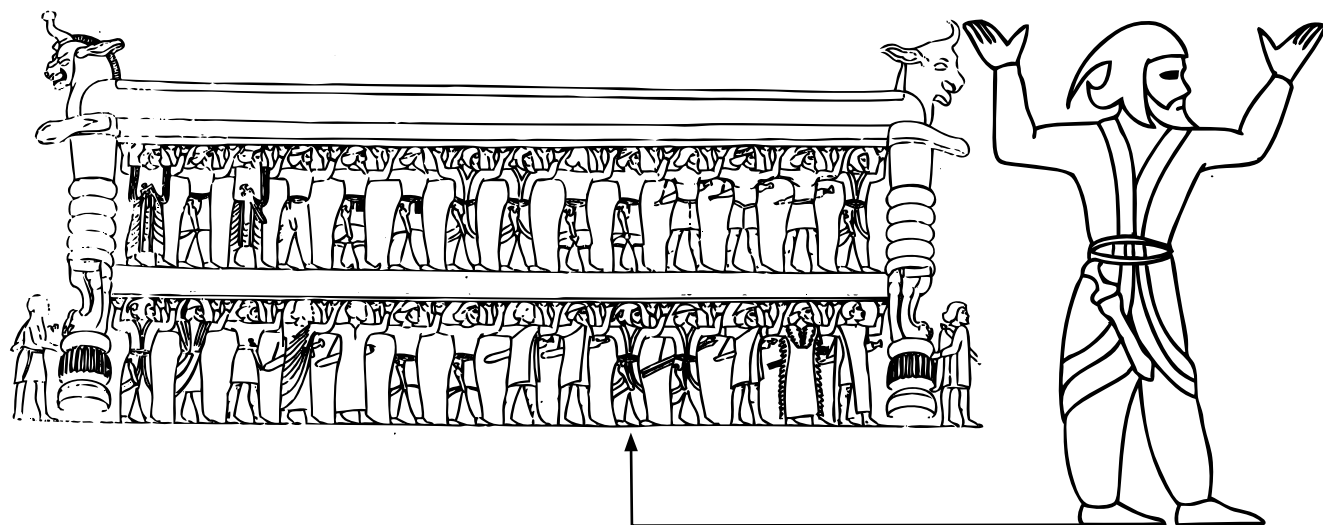

Рис. 13 Народи – носії перського трону з фризу на похованні Артаксеркса II у Персеполісі. «Наш», заморський скіф – праворуч шостий у нижньому ряді.

Рис. 14 Антропологічно схожі (!) носії прізвищ однакового походження: Коцупій, Коцупатрій, Шкурупій (2) Передерій (4), Передрій

3. КЕЛЬТИ

У-ГАПЛОГРУПА R1b (~4%): АТЛАНТИЧНА

У-гаплогрупа R1b – найпоширеніша у Західній Європі: до 80% населення у кельтських країнах, Басконії, Західній Франції, Анатолії, навколо Кавказу. Острівні ареали R1b є в Ломбардії 70%, Башкирії й на Уралі 50%, Осетії 40%, Вірменії і далі на схід. Історія R1 остаточно не з'ясована. Її підгрупи пов'язані з поширенням індоєвропейських мов. Генетична різноманітність R1b навколо Кавказу вказує на те, що R1b могла сформуватися тут перед виходом у степовий світ. Сучасний розподіл R1b у Європі показаний на **схемі 5** у нарисі 1 (зелені сектори).

За З. Россер та ін., з-поміж сусідів України найвища частка носіїв R1b – серед населення Угорщини (30%). Далі йдуть Словенія, Чехія і Польща (21, 19 і 18%), Словаччина й Болгарія (по 17%), Сербія і Хорватія (по 11%), Білорусь і Росія (10 і 7%). У населенні України нащадки кельтів – 4-5%.

За ознакою давності й архаїчних рис анатолійської гілки індоєвропейських мов (хетська, палайська, лувійська, лідійська та

ін.) імовірно виглядає північно-анатолійське походження індоєвропейців. До всього, існують документовані запозичення до індоєвропейських з кавказьких мов. У степу з праіндоєвропейцями ототожнюють ямну і майкопську культури. Поява в індоєвропейців бронзової зброї дала їм величезну перевагу над *автохтонами Європи, зокрема над питоною групою I (нащадки кроманьйонців)* та неолітичними скотарями й рільниками Балкан (G2a, J2, E-V13 і T). Цим пояснюють *заміну (знищення) більшої місцевих груп чоловіків пубульцями R1a і R1b*.

КЕЛЬТСЬКІ ТОПОНІМИ

Кілька топонімів України розпізнані як кельтські за походженням. Ім'я найвищої вершини Голгір, гори **Камула** (471 м) над с. *Підгородище* Льв (Перемишляни) відповідає кіпр. *swmwl* «хмара» і має повний аналог в Англії у відомій з історії назві римського міста біля гирла Темзи – *Камулодун*, букв. «хмарне місто» (Тацит, Ан., XII, 32; XIV, 31, 32) [Тищенко 2006, 220]. В основі назви р. і с. *Сукіль* ІФ (Долина) – імовірно кельтс. *Sucellus* «божество з молотом»; р. **Ібр** Жт «тисова»; р. **Радобель**

робль Жт Олевськ: кіпр. *rhaedrawl* «порожиста, гучна, як водоспад» [GPS, 2297] (біля місця її впадіння до Уборти так і є), назви річок **Британ** і **Британівка**, сіл **Бритаї** Хк, **Бритавка** Вн, **Бритаївка** Од бережуть спогад про кельтів-бриттів; населені пункти **Бакота** Хм, Вел. **Бакота** Зк, **Бакоти** Тр, **Бакути** Пл розміщені біля закрут на річках (кіпр. *bach* «гострий кут, закрут на річці»), **Клепдава** – кельтська назва Кам'янець-Подільського (Пламенецькі).

Вічний клекіт порогу Радобелі.

Троє науковців з Києва – автор цих рядків та аспіранти В.Ковальчук і М.Бастун – вирушили потягом 24 липня 2003 року до польського міста Олевська до можливого побачення з тінями кельтів у с. **Хмелівка (=Радробель)**. Річ у тім, що якраз напередодні відшукалася напрочуд добре збережена й виразно кельтська назва притоки Уборти, річки **Радробель**, позначена на карті у цьому селі. Коли б справдився факт її походження від кіпр. *rhaeadr* «поріг, каскад» [GPS, III, 2997], вона мала б бути в натурі «порожистою, водоспадною, гучною, як водоспад»: саме такому

Рис. 15
Р. Уборть біля гирла високої р. Радробель у с. Хмелівка, Житомирська обл.

Рис. 16
Кам'яний
хрест біля
Іллінської
церкви в
с. Суботів
Черкаської
обл.

значенню відповідає прикметник кімр. *rhaeadraul*. В Акті очного свідчення на місці (testimonium oculus in situ) вранці 25 липня був записаний експертний висновок свідків: **«Біля гирла вихлої р. Радоробель характер течії р. Уборть свідчить про наявність порогу, бо вода вирує і гучно тече. На березі – окремі виходи дикого каменю»** (рис. 15). Виходить, таки були тут кельти-норці два тисячоліття тому! Чули цей вічний гуркіт води, бачили кипень струменів на порозі, ловили на перекаті рибу, ще не радіоактивну... І ця лунка назва з мови грізних і жорстоких варварів досі бринить в іншому часовому середовищі – загублений кельтом образ нуртування й клекоту води, давній спогад і межа прикмета в далеких сутінках української історії [Тищенко 2008, 232].

СЛОВ'ЯНСЬКІ КЕЛЬТИЗМИ

У незаслужено забутий статті О. Шахматова (1912) висунуто гіпотезу прадавніх кельтсько-слов'янських контактів на підставі наявності ймовірних кельтизмів у праслов'янській, зокрема, слів *владика*, *щит*, *мотика*, *кліть*

[Schachmatov]. Лише через століття ця гіпотеза дістає продовження. У люб'язно уступній колегою-кельтологом Г. Казакевичем статті П. Стальмашика і К. Вітчачака (1995) «Кельто-слов'янські зв'язки: нові докази кельтського лексичного впливу на праслов'янську» ідеться про знайдені польськими вченими приклади втрати праіндоєвропейського *р з одночасним продовженням приголосних індоєвропейських *k̂, ĝ, ĝh, що властиво саме для кентумних мов, у словах: *КРІВля* (покрівля, рос. *кровля*) – при успадкованому індоєвропейському *СТРОПила*; укр. *СМЕРЕКА* – при белудж. *arurs* «ялівець», італ. у Тренто [ròrca] «сосна»; праслов. *k̂motr̂gъ (чес. пол. *kmotr*, рос. *рязанс. кмотр* «кум») при церковно-слов'янському глаголичному *купотр*; також слов. *СВЕКОР*

[Stalmaszczyk, Witczak 1995, 226-231]. Ці слова істотно збільшують групу дотепер визнаних праслов'янських кельтизмів – праслов. *bogrъ (укр. **ОБОРИГ**) при галороманс. *barga* «навіс для сіна» (Голомб, Покорни) і укр. **КЛІТЬ** (рос. *клеть*) «комора, хижка» при дірл. *clíath*, «паркан», кімр. *clwyd* «брама» (Шахматов, Голомб, Мартинов). За О. Трубачовим, – ще **КІНЬ** (з кельт. *kankas «скакун», звідки коник, сприйняте як зменшувальна форма) і **КОРОВА** (при кельт. *karvos «олень»). З наших студій впливає кельтська етимологія слів **ЯЗИК** (пор. кімр. *iaith*, бретонс. *iezh*, вимова [єз]) і **КНИГА**, нлуж. *knigly* (кімр. *sanigol* букв «співаник» (про Псалтир) [Тищенко 2011, 345]: пор. також кельтський хрест в Суботіві Чк (рис. 16).

КЕЛЬТСЬКІ МІФОЛОГЕМИ: ВІЙ, ДАЖБОГ

Про розкритиковану М. Фасмером і К. Бугою (і тим привабливу) гіпотезу О. Шахматова автор дізнався зі статті В. Сєдова (1983) «Славяне и кельты (по данным археологии)». У силовому полі цієї ідеї виник інтерес до пошуків аргументів на її користь, першими кроками стали тут помічені аналогії в культурі (на рис. 17 – бог Беленус: NB тип обличчя, зачіска) і у фрагментах текстів **Дивись таблицю:**

Значення цього й інших сюжетних збігів, достережених нами у гоголівському матеріалі й міфології кельтів (не лише ірландської, але й валлійської: Ізбаддаден) важко переоцінити. Сама можливість впливу на М. Гоголя якихось європейських джерел – виключена: «Повість "Вій" побачила світ у 1835 р., коли у Європі ще й гадки не мали про кельтів! Лише через 22 роки після публікації твору М. Гоголя через небувалу посуху і зниження води в озері Нейштатель уперше відкрито численні артефакти культури Латен, згодом

1. Український текст: «Його привели під руки і прямо поставили до того місця, де стояв Хома.

– Підійми́ть мені повіки: не бачу! – сказав підземним голосом Вій – і все зборище кинулося підіймати йому повіки» [Гоголь, 163].

2. Ірландський текст: «Балор почув його і приготувався скористатися своїм страшним смертоносним оком. "Підійми́ть мені повіко", – наказав він своїм зброєносцям... Слуги за допомогою особливого гака підняли повіко на жадливому оці...» [КМ, 115].

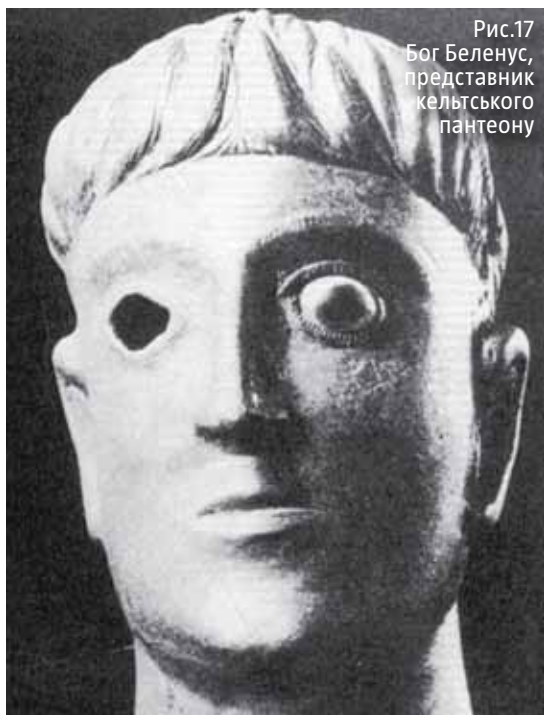

Рис.17
Бог Беленус,
представник
кельтського
пантеону

визнані як кельтські [КМ, 542]. А про її попередницю, гальштатську культуру стало відомо лише з розкопок 1876 р., коли «зроблені відкриття уможливили, сказати б, нанесення кельтів на карту давньої Європи, бо доти на ній панували цивілізації греків і римлян» [КМ, 622]. На час обох цих великих подій, що започаткували кельтологію, М. Гоголя давно не було в живих» [Тищенко 2006, 164-165].

НЕСПОДІВАНИЙ РОДОВІД ДАЖДЬБОГА

У російському фольклорі згадок про це божество немає [Рыбаков, 470]. А у нас якраз існує давня українська пісня з цим ім'ям, відома завдяки хоровій обробці М. Леонтовича [Леонтович, 111] (див. рис. 18). Архаїчні риси пісні справді ведуть до язичницької давнини. Але який історичний контекст цього тексту? Його можливий прототип – кельтський міф. Придивімося до кількох смислових вузлів тексту пісні.

Чому саме «поміж трьома дорогами»? Улюблене у фольклорі число три веде в дочасове минуле. В античному світі спеціальним «дочасовим божеством» була Геката, статуї якої звичайно ставили **на перетині трьох доріг**: три шляхи, що розходяться у трьох напрямках, вказують на можливість поділу світу на

три царства – людське, небесне, підземне. Геката нагадувала, що в останньому поруч з упорядкованим світом Зевса й далі існує аморфний **дочасовий хаос**. «Священне число "три", – пише К. Керенні, – це число підземного царства» [Широкова 2000, 216].

Як це князь міг «здибатись з Даж-богом», і чому саме «рано-рано»? Український текст, дивна річ, **відтворює ірландську сагу «Захоплення сиду»**. Там сказано, що після розподілу Дагдою всіх сідів усередині пагорбів між богами, до нього прийшов МакОк, «молодий син». Дізнавшись, що розподіл землі завершено, він попросив батька позичити йому власний (Дагдів) маєток терміном на день і ніч. Дагда погодився, а через добу зажадав свій маєток назад. Проте МакОк відповів, що день і ніч – це вічність і, отже, на цей термін він і отримав володіння Дагди. **І Дагда пішов, а МакОк назавжди залишився в його сиді**. Н. Широкова коментує: «В цій сазі ми бачимо конфлікт Вічності (бога-друїда, старого бога) і Часу (бога молодості й фізичної краси). В даному разі **Час (МакОк) чинить напад на Вічність в особі Дагди, вимагаючи його домен у повне володіння**» [Широкова, 302].

В українській пісні напрочуд економно і виразно передано й поняття вічності («ти богом рік від року»), і минулості часу («а я князем раз на віку»). Відповідність українського тексту до ірландського також і в нечуваній зухвалості князя: він (зрештою, людина) насмілюється зверта-

тися до божества дієсловом у називній формі (!): «Ой ти, боже, ти Даж-боже, ... **Зверни ж мені з доріженьки...**». Кульмінаційність підкреслена й тим, що перший і другий вірш тут не повторюються.

Зрештою, божеством чого був Даждзьбог? Незважаючи на напластуння пізніших інтерпретацій, **у відомостях про Даждзь-бога є певні точки дотику з характеристиками Дагди**. «Дажбог, Даждзьбог – бог... добра й достатку» [ЕУ, II, 485]. Потім ця первісна функція Дажбога забулася і під впливом інших «сонячних» язичницьких божеств іранського походження на нього були перенесені за сумісністю функції «бога сонця і вогню», зрештою, також пов'язані з достатком.

Всупереч спробам витлумачити Дажбога як відомого слов'янам лише на сході, – насправді його ім'я довго зберіглося в живому вжитку й **на заході** слов'янського світу: А. Брюкнер повідомляє про давньопольське ім'я власне Daczbog (1345 р.), Dačbog, Dadzbóg – шляхетське ім'я XVII ст. [Фасмер, I, 482; Brückner, 84]. Також у Польщі досі існує два села з назвами від тієї самої основи – одне під м. Седльце, а інше за 35 км від нього: це с. Dačbogi і Polków-Dačbogi. Є таке ім'я і у староукраїнських грамотах XIV-XV ст. з Кракова (1394), Зудечева (Жидачева, 1411), Сучави (1471, 1491): дажбогович, дажбог [ССУМ, I, 276-277] [Тищенко 2008, 277-278]. Дажбога пов'язує з Дагдою і В. Блажек [Blažek].

Рис. 18
Українська народна пісня «Поміж трьома дорогами», обр. М. Леонтовича

64. ПОМІЖ ТРЬОМА ДОРОГАМИ

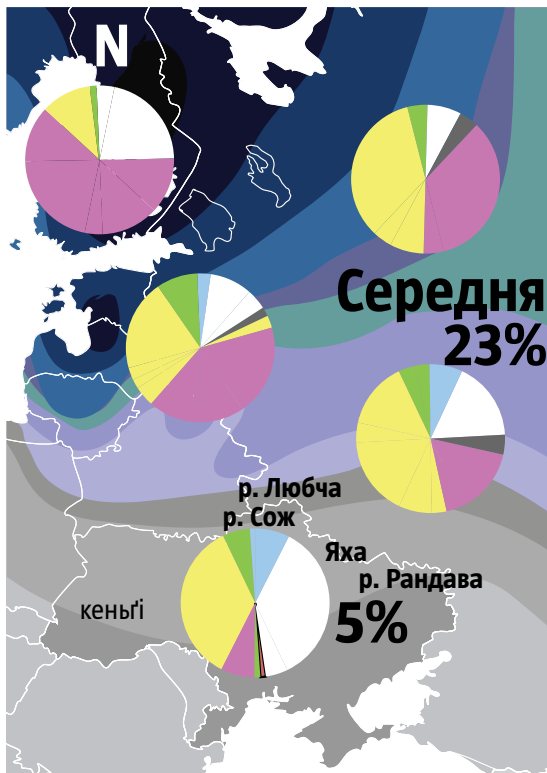
Andante
mf Solo

т. *p Tutti*

1. По...між трьо - ма до - ро - га - ми, ра - но - ра - но,
2. Там здибався князь з Даж-богом, *p* рано - рано,
3. Ой ти, боже, ти Даж-боже, рано - рано,

по...між трьо - ма до - ро - га - ми, ра - не...сень - ко.
Зверни ж ме - ні з до - рі - жень - ки, *p* ранесенько
по...між трьо - ма до - ро - га - ми, ра - не...сень - ко.

4. ФІНИ. ГУНИ

Y-ГАПЛОГРУПА N (~5%): БОТНІЧНА

Y-гаплогрупа N звичайна серед фіномовного населення від Скандинавії до Сибіру (див. **нарис 1, рис. 3**), але відома й у Кореї та Японії. У Європі група N має високий показник серед фінів (58%), литовців (42%), латвійців (38%), естонців (34%), росіян (23%; на півночі Росії до 42%; **рис. 19**). Учетверо менше її носіїв серед чехів (6%), поляків і українців (по 5%), ще менше у словаків (4%), сербів, хорватів і білорусів (по 2%). В інших слов'ян (і мадярів!) її немає. На початку бронзової доби індоєвропейські кочовики R1a з північної смуги степу і лісостепу змішалися з місцевим фіномовним населенням (групи N1c1), що й видно з наведених даних для Прибалтики і прилеглих районів Росії. Фінський тип обличчя упізнаваний

Рис. 19
Сліди
Y-гаплогрупи N
(ботнічної)
в Україні

Рис. 20
Широколиций
тип людей,
відомий від
Волги до
Карпат

в Україні (**рис. 20** – угорець з уральськими рисами, лапландці з Норвегії, фіномовні меншини Росії – носії людиківської, карельської з Твері [Virtaranta, 69, 70], марійської мови).

ФІНСЬКІ ТОПОНИМИ

Це виключно гідроніми (назви річок): їх усього декілька, переважно уздовж північно-східного кордону України: р. Сож Чг (з фінс. *susi* «вовк» [Топоров, Трубачев, 208]), р. Яха См (пор. фін. *joki* «річка»), р. Рандава Хк (пор. лівс. *randali* «ліви»), р. Любча Чг, можливо й р. Либідь Кв (літописне Любь = Либь «ліви» – фіномовне плем'я).

ФІНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

1. Українське дуб, відоме усім слов'янам. пор. фін. *tammi*, морд. *tumo*, *tumä* (балтійська має інше слово – **anzōlas* «дуб»). Певні сумніви викликав брак типово фінського чергування **mp/mm** у гданому фінському першоджерелі, що немовби суперечило його питомому характеру. Однак незабаром пряме підтвердження гіпотези В. Топорова і О. Трубачова дав О.Матвеев, вказавши два карельські гідроніми біля Онезького озера. Це р. *Тамбица* і затока *Тамбич-лахта*, назви яких «відображають найдавнішу звукову форму основи, що відповідає формам праслов. **tombъ* ~ **dombъ*» [Матвеев, 200]. Там само вдалося розшукати ще два села з назвою Тамбица, крім того *Тамбиць-Речка* на березі Онезького озера, *Жилая Тамбица*, *Тамбичозеро-Наволок* [Encarta].

2. Українське **сом**, прасл. **somъ*. Це, також загальнослов'янське слово, – єдине фінське запозичення у слов'янських мовах, яке має балтійські відповідники: лит. *šamas*, латс. *sams* (те саме) – зате без вірогідно близьких форм в інших індоєвропейських мовах. Джерелом могли бути фінське *samri* «осетер, велика риба, цар риби», марійське *šamba* «минь», мансі *šuru* «сом», – див. [SSA, 3, 153].

4. **Щука**: праслов'янське *šč(i) aukā* [SSA, I, 147], українське *щука*, *щупак*, польс. *szczuprak*, нижньо-лужицьке *šćip eł*, при фінському *hauki* «щука», удмуртському *tšipei* (те саме) [Топоров, Трубачев, 246, так і не враховано в SSA]. В. Топоров і О. Трубачев спеціально зазначили, що фіноугорська етимологія слов. *ščuka* дає змогу по-іншому тлумачити існування варіантів з суфіксом -р-, – як відображення різних форм прафінської парадигми. Сюди ж ест. *haug* (одн. *hayid*), діал. *havik*; водс. *äutši*, *hauki*, род. відм. *havve* [SSA, I, 147].

5. Українське **щур**, польс. *szczur* (те саме), – пор. морд. *tšev eł*, *tšejef*, *šejēr*, удм. *šir*, фін. *hiiri* «миша». Як зазначають В. Топоров і О. Трубачев, «менше поширення слова **ščurъ* у слов'янській (лише в північній частині слов'янського світу, крім російської) змушує говорити про пізніший час запозичення, аніж для *ščuka*. Але й це запозичення передувало добі східнослов'янської експансії» [Топоров, Трубачев, 247]. Діалектологічне картографування назв *щура* у загальнослов'янському масштабі (за даними [ОЛА 1988, 50-51]) також дає змогу краще уявити можливі обставини запозичення слова *щур* з фінських мов, – як з'ясується, цього разу при повсюдній у Польщі формі *szczur*.

Чи могли взагалі потрапити до української фінізму, яких нема в російській? Оскільки їх відомо вже чимало, то, виходить, могли: *журба*, *журливий*, *кволий*, *кульгати*, *шкандибати* тощо. Залишається дізнатися: яким шляхом? «...Саме через лівів, куршів і карел (у потоці варягів з Балтики) могли бути засвоєні у нас лише у VIII-IX ст. (!) досі хронологічно не досліджені «сепаратні» фінізми української мови: *кульгати*, *шкандибати*, *журба*, *кволий*, [шамотіти, шомратися] (прізвище *Шамота*), карпатське [кеньгі] «зимові шкарпетки, великі черевики». Прототипами їх виступає не просто фінська лексика, а слова географічно південних фін-

ських мов (лівська, куршська, естонська), які щоразу виявляють звукові особливості, збережені у наведених українських запозиченнях: це ест. *kulgeda*, лівс. *kāndatē, surm* «смерть» (лап. *sorbme*), *kūolijji!* «помираючий», карел. *samota* «квапитися» (мансі *šom-*), лів. *kengə* (при фінс. *kengät*) «постоли» [пор. Тищенко 2006, 74-78]. Зі скандинавських мов норвезька теж засвоїла цю назву від фінів: постоли – норвезькою так само *käng* [SSA, 343] [Тищенко 2011, 420].

У-ГАПЛОГРУПА Q (~4%): СИБІРЬСЬКА

У-гаплогрупа Q є у Сибіру, Середній Азії (а особлива підгрупа Q1аза – у американських індіанців). За однією з гіпотез, гаплогрупу Q занесли до Європи **гуни** у IV-V ст. Місцем появи Q вважають Центральний Сибір, де вона дотепер звична (серед селкупів 65%). В Угорщині, де гуни по всіх руйнаціях перейшли до осілості, вона є у 2% населення, сягаючи в окремих гірських долинах Словаччини 5%. Групу Q має близько 4% українців, що збігає з частотою носіїв Q в Ірані (4%) або Туреччині (5%). На заході Європи цей відсоток менший (2-3% населення), серед росіян – найменший (1,5%). Не забудьмо, що десь над Дунаєм була шатрова столиця гунів, яку відвідала делегація римлян у 448 р. (Приск: [СИ,

85]) (пор. широколиций тип людей, відомий від Волги до угорців і українців з Карпат, **рис. 20**).

Гуни відомі китайцям як монгольське плем'я *Niung-ni*. Вони були лише елітою орди, що увібрала в себе більшість тодішніх степових племен Євразії (пор. обличчя на бляшці зі степової України, **рис. 21**). Через кілька десятиліть степовики перегрупувалися і з **гунів** стали **аварами**, а частина орди **хозарами**. Слово *tudun* «губернатор у хозарів» [Плетнева, 24] упізнаване в основі прізвища Г. Тютюнника (**рис. 22**).

ГУНСЬКІ ТОПОНІМИ

Тисячі людей в Україні щодня згадують гунів, називаючи імена сіл *ГУНичі Жт, ГУНча* і *ГУНька Вн, ГУНьки Пл, Чг, ГУНьківка* й *УНучки Чг, УНїж ІФ, ОНове Кг, ОНут Чв, ОНок 2 Зк, ХОНьківці Вн, ХОНяків Хм, ОНишківці Рв, Тр, Хм, ОНишки Пл, ОНишіль Жт*; річки *УНява ІФ, УНячка Лв 2, ГУНище* і *УНава Кв* (вона ж *УНьа* у 1159 р. і *УНова* у 1686 р.). Ця річка *Унава* перетинає **Зміїтові вали зі слідом пожеж кінця IV ст.** (за валами думали відсидітися від гунів готи). Гунів знано і як *хинів* (зі слов'янським переходом У в И), і ці форми теж є серед топонімів України: *ХИНівка* і *ХИНОчі Рв, ЛюбоХИНИ Вл, РадоХИНці Лв*. На Дніпрі був поріг *УНук* (пізніше за логікою

Рис. 21 Гунська бляшка зі степової України

Рис. 22 Григорій Тютюнник

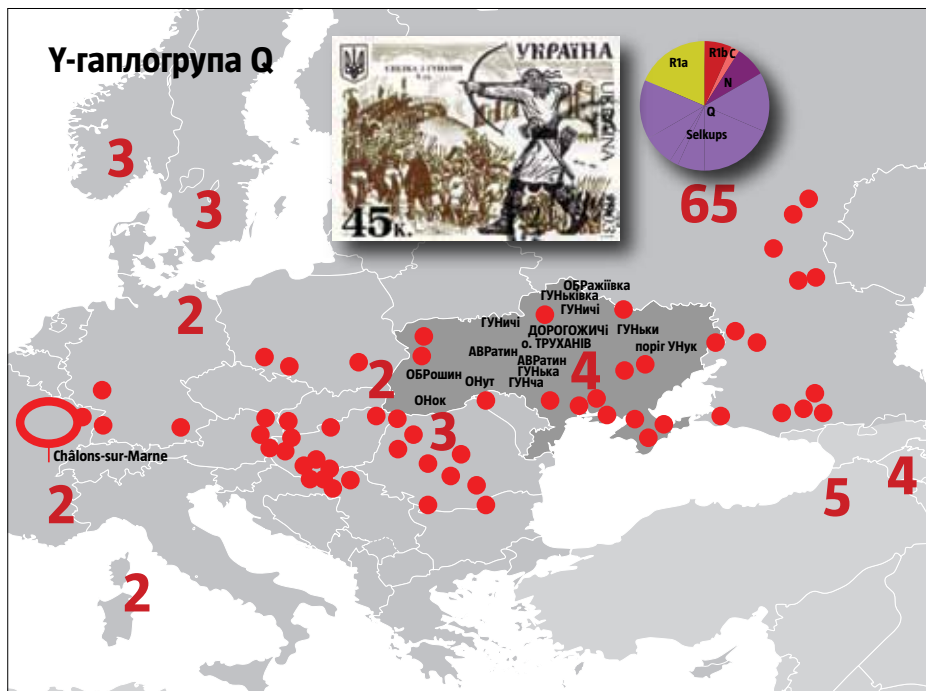
народної етимології поруч з'явився й «Дід»).

Археолог А. Амброз звів на карту дані про розвідані стоянки гунів у Європі (**рис. 23**) на їхньому шляху на захід до поразки від Риму і готів 451 р. на Каталунських полях униншній Франції. По Німеччині проліг туди зручний для руху орди вододіл, досі званий *HUNS.rück*, «Гунська спина» (височина).

Спадкоємці гунів авари також «розписалися» на карті: с. *ОБРА.жі.івка* (назва зі «вбудованим» прикметниковим суфіксом тюрк. *-жи*), неподалік від с. Фотевиж См зі славетним скарбом аварських речей; с. *ОБЕР.тин Лв* і два с. *АВРА.тин Жт, Хм* «бій з аварами», а вододіл між ними має назву *Авратинська вись* (згадаймо «Гунську спину»).

ГУНСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Гідні подиву українські мовні свідчення живої етнічної пам'яті про гунів і аварів оприлюднив О.С.Стрижак: галичани досі згадують аварів у приказці «Обре, обре, сховайся добре!» (записана ще І.Франком) [Стрижак 1991, 139]. Це – не більше й не менше – пам'ять українців про події VI століття! А на Житомирському Поліссі відома лайка «У гуна!» [Стрижак 1988, 114]: але ж гуни разом зі слов'янами перемогли на Дніпрі готів у 376 році! Отже, це 1600-річний спогад українців, і в сусідів такого нема. З гунами мали прийти слова *корогва* і *мерин*. Татарський баскак звався у хозарів *тудун*, а у монголів даругачи «печатник», той, хто ставив печатку [Баскаков 1987, 40], – значить, про осідки саме гунської влади нагадують *ДОРОГО.ЖИ.чі Кв, ДОРОГИ.ЧІ.вка* Тр і місце коронації Данила Галицького – м. *ДОРОГИ.ЧИ.н* (тепер Drogičyn). (Навряд чи свідомо обрав для такої події це місто з гунською назвою IV ст. Данило, васал монголів XIII ст. [Тищенко 2009, 90].) Словник зберіг ще гунські запозичення *ону.чі* букв. «гунські», *каган* (з китайського ко-хан «великий володар»), *каганець* «олійний світильник» та ін. Старе урочище Дорогожичі у Києві насправді було «біля святого Кирила», навпроти якого за Дніпром – о. *Труханів*: пор. монг. *тархан* «губернатор провінції у гунів» [Баскаков 1987, 41].

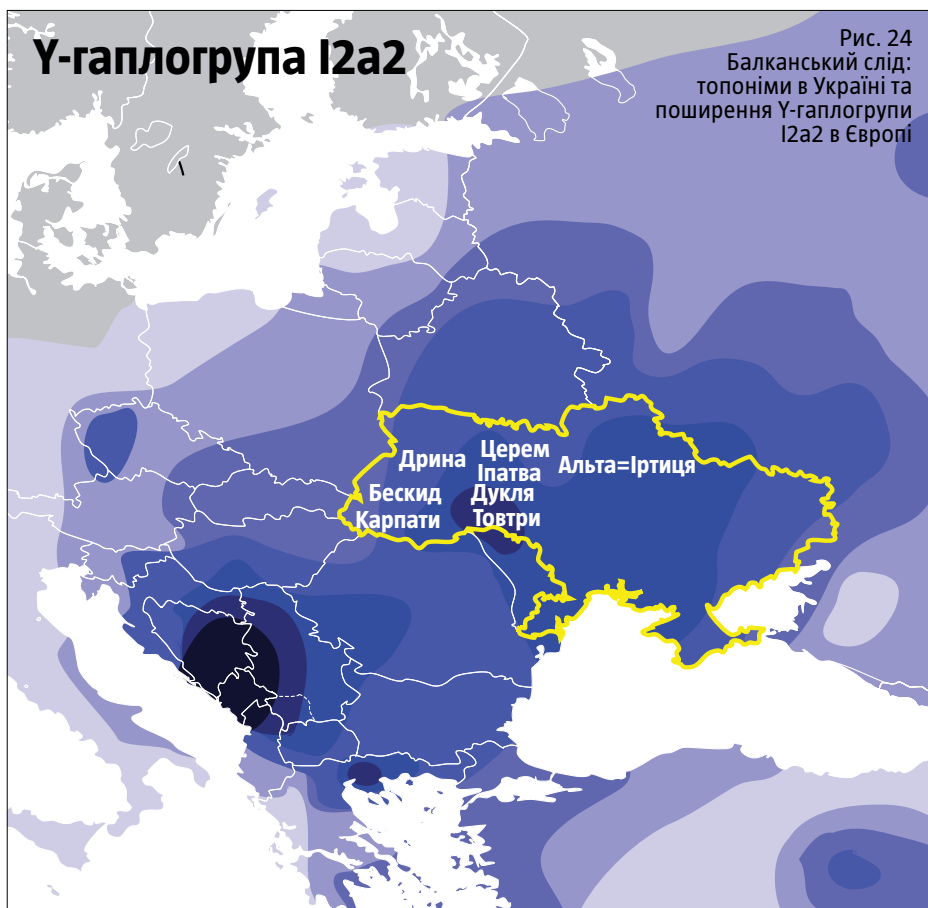

Рис. 24 Балканський слід: топоніми в Україні та поширення Y-гаплогрупи I2a2 в Європі

Y-гаплогрупа I2 – основний в Україні різновид групи I. Вона утворилася з неї на південному сході Європи бл. 17 тис. років тому (це близько до часу початку танення льодовика) і потім розвинулася у кілька підгруп. I2a2 типова для динарських слов'ян (хорвати, серби, у боснійців – до 50%), поширена в усьому Балкано-Карпатському регіоні – в Албанії, Північній Греції, Болгарії, Румунії, Молдові, Україні (рис. 24), також наявна у Білорусі та на південному заході Росії. Висока концентрація I2a2 на пн. сході Румунії, в Молдові й Центральній Україні нагадує максимальне поширення **кукутєні-трипільської культури** у IV тис. до н. е. перед тим, як її поглинула індоєвропейська культура шнурової кераміки. Кукутєні-Трипільська культура була місцевою європейською групою мисливців-збирачів, які засвоїли рільництво через контакти (у змішаних сім'ях?) з рільниками Леванту, що розселилися на Балканах, починаючи з V тис. до н. е.

Y-гаплогрупа I1 – підгрупа гаплогрупи I у Скандинавії та Північній Німеччині. Ототожнювана зі **скандинавами**, вона є усюди, де були завоювання готів і вікінгів. Від початку залізної доби Y-хромосомна формула сучасних скандинавів стала трискладовою: I1 і R1b по 40%, R1a бл. 20%.

5. БАЛКАНЦІ

Y-ГАПЛОГРУПА I (~35%): БАЛКАНСЬКА

Y-гаплогрупа I (читається «і» або «ай») в цілому є найдавнішою в Європі і напевно єдиною групою місцевого походження (адже її поширення не виявляє градієнтного спадання в жодному на-

прямку). Вважають, що вона започаткована групою IJ з Середнього Сходу бл. 35 тис. років тому. В Україні носіїв Y-гаплогрупи I – бл. 35%; за даними МакДональда понад 40%, а за З. Россер та ін. – до 48%. Питома європейська Y-гаплогрупа I краще збереглася у гірських районах і на прилеглих теренах: Скандинавія, Сардинія, Динарські Альпи, Карпати.

Рис. 25 Українські гідроніми, пов'язані з кукутєні-трипільською культурою

БАЛКАНСЬКІ ТОПОНІМИ В УКРАЇНІ

Першим звів на оглядову карту українські топоніми з балканськими зв'язками О. Трубаचов (1968 р.) (рис. 25), якому нале-

Рис. 26
Слов'янин
з Динар,
боснієць

Албанець,
румунка

Фракієць
(маска),
болгарин

Рис. 27
Залишки назви
перської сатрапії
«Скудра» на мапі
Греції

жити і пріоритет пов'язання їх з носіями кукутені-трипільської культури: «Сюди, до Середньої Наддніпрянщини, тяглися... з Балканського півострова прадавні зв'язки, про сталість яких свідчить явний слід у місцевій гідронімії». Ці балкансько-бузько-наддніпрянські зв'язки «у гідронімії неважко пов'язати з ареалом трипільської культури в археології, що, як відомо, також простягався від Середньої Наддніпрянщини на Балкани» [Трубачев 1968, 282]. Розвиваючи свою концепцію далі, вчений припускав у районі Горині й Тетерева сепаратні контакти фракійців з давніми балтами (без слов'ян), тоді як предки слов'ян контактували у цей час з праїталіками на Дунаї – без прабалтів (це аргумент проти одвічності балто-слов'янської «гілки» індоєвропейських мов.)

ФРАКО-БАЛТІЙСЬКІ МОВНІ КОНТАКТИ

У досить поширеній теорії балто-слов'янської мовної єдності є кваліфіковані опоненти, до яких належав і О. Трубачев. На підставі опрацювання сотень словникових статей свого етимологічного словника слов'янських мов [ЕССЯ, вийшло 36 випусків] вче-

ний дійшов висновку про вторинне зближення незалежно сформованих двох гілок індоєвропейських мов – слов'янської та балтійської. За даними лише перших сімох випусків словника вчений показав брак спільних лексем у десятках пар питомих слів, відмінних у балтійських і слов'янських мовах – як-от *ягня, яйце, бити, борошно, діва, долина, дуб, довбати, голуб, гість, горн* (ковальський) тощо.

Балтійські мови залишилися також і остронь контактів праслов'ян з італіками. Натомість у цей час вони перебували в переважному контакті з іншою групою індоєвропейських племен – дако-фракійцями (за дослідженнями І. Дуриданова). Що більше, імовірно місцем цих останніх контактів мало б бути Поділля, розташоване в теперішній Україні якраз на південь від Горині й Тетерева, де О.Трубачев свого часу виявив скупчення балтійських гідронімів [Трубачев 1968, 285]. У світлі нових даних ці ранні балтійські гідроніми на південь від Прип'яті – не наслідок переселень балтів з півночі, як вважали раніше, а ймовірно передують пізнішому балтійському ареалу на північ від Прип'яті, де балти – прибульці, як і у

Верхньому Подніпров'ї. Звідси випливає, що давній балтійський ареал містився значно південніше від Прип'яті [Трубачев 2003, 238].

Саме таким географічним розміщенням прабалтійського ареалу можна пояснити зв'язок балтійської ономастики (імен власних) з давньою індоєвропейською ономастикою Балкан. О.Трубачев наводить **нещодавно відкриті малоазійсько-фракійсько-балтійські відповідники як слід зв'язків III тис. до н. е., у яких праслов'янська участі не бере.** «Ці ізголови особливо охоплюють східну – дако-фракійську – частину Балкан... Пор. • фрак. Σέρμη – лит. Sėrmas; • фрак. Εδεσσα, назва міста – балт. Ведоса, верхньодніпровський гідронім; • фрак. Ζαλβάλα – лит. Želture (В. Топоров)»; • фрак. Προουσα, назва міста у Віфінії (теперішнє тур. Bursa) – балт. Prgūs-, етнонім (В. Топоров); • Καννος, місто в Карії – лит. Kaūnas (за Студерусом, Френкелем – В. Топоров); • Πριήνη, місто в Карії, – лит. Prienai; • Σινώλη, місто на березі Чорного моря – лит. Sam pė < *San.purė, назва озера. Серед звичайних слів «варто згадати близькість рум. doină (автохтонний балканський

елемент) – лит. *dainà* «пісня» (В. Пізані). Поширення фракійського елемента в західній і північній частині Малої Азії стосується вельми ранньої пори (імовірно, II тис. до н. е.), тому можна погодитися з думкою щодо часу відповідних територіальних контактів балтійських і фракійських племен – приблизно III тис. до н. е. (І. Дуриданов). Болгарському вченому належить і висновок про те, що «*слов'янська у цих контактах участі не бере*», – цит. за [Трубачев 2003, 22–24].

ДОВІДКА З ІРАНІСТИКИ

Після походу Дарія 514 р. до н. е. фракійці були включені до імперії ахеменідів як її XXV сатрапія. Назва сатрапії була «Скудра». Під цим ім'ям перської сатрапії знало фракійців тодішнє сусіднє населення, що видно з дотепер наявних на карті Балкан кільканадцяти назв від цієї основи: *Shkodër* (Skútari), *Skuterrë*, *Shuttiri*, *Skoútari* з, *Skoutáron*, *Skouterá*, *Skydra*, *Skutrinje*, *Ûsküdar*, *Skutari*, *Scutaru* (рис. 27). Крім того, ось результат запити *Skudra*, заведеного до пошуковика системи Google (фото на рис. 28). Як і у випадку *Передеріїв*, не можна заперечувати, що й у Латвії є *однофамільці... антропологічно схожі!*

НЕМИНУЧІ НАСЛІДКИ

Етнонім *судра* не був самоназвою фракійців; відомо, що це їхнє іранське ім'я VI ст. до н. е., яке після перемог Олександра Македонського над персами було забуте. Наявність стількох *Скудр* у Латвії відповідає тезі Дуриданова (бо давньоір. *судра* – таки «фракієць»), але ставить під сумнів час контактів: латвійські *Скудри* мають перське ім'я, якого не могло бути у III тис. до н. е. З іншого ж боку, у V–III ст. до н. е. *судри-фракійці* мали перебувати у складі Персії, а не контактувати з предками латвійців, та ще й без участі протослов'ян. Залишається і третя невизначена величина: якого походження був сам етнонім *судра*? Чи не було це їхнім ім'ям ще до приходу до області Фракія? Адже на рельєфах Персеполіса фракійці-судри відмінні від інших народів імперії такими ж гострими шапками, як і саки-скіфи, сагартійці, парф'яни, согдійці.

Рис. 28
Знову антропологічно схожі однофамільці: латвійці *Skudra*...

6. ЕЛАМЦІ. КАВКАЗЦІ

У-ГАПЛОГРУПА J (~7%): МЕСОПОТАМСЬКА

У-гаплогрупа J – звичайна у Європі гаплогрупа, виникла на Близькому Сході, де дотепер її значення найвищі (рис. 29). Її пов'язують з давніми народами Месопотамії, анатолійцями, фінікійцями, євреями, мінойськими греками, етрусками. У-гаплогрупа J1 типова для Аравійського півострова (у Ємені 72%). Мусульманське завоювання Середнього Сходу, Пн. Африки, Сицилії, Пд. Іспанії, поширило J1 за межі Аравії, створивши новий Арабський світ. У-гаплогрупа J2b виникла ймовірно у Греції. Поширення J2b (як і меншини T) супроводжує появу рільництва на Дунаї і на Балканах аж до Молдови й Центральної України на сході Європи. J2b відома також в Індії. У Європі вона сягає максимуму в Греції, на півдні Італії, Франції та Іспанії.

ЕЛАМСЬКІ ТОПОНІМІЧНІ АНАЛОГІЇ

Тема Еламу в топонімії України нова і ще не встигла стати звичною, то ж їй слід присвятити більше уваги. Помічені аналогії з історичною топонімією Месопотамії були відображені вже у словнику іншомовних топонімів України в рубриках «Дворіччя», «Урарту», «Сирія», «Фінікія» [ТУ 2010, 22–39]. Частина цього матеріалу включено до оглядової статті «Східний світ в українській топонімії (I. Давній Схід. II. Іранський світ)» (журнал «Східний світ» 2009, №3) і до розділу «Давній Схід у словнику і топонімії України» колективної монографії «Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу» за ред. проф. І. П. Бондаренка. Як правило, очевидні для фахівців речі потребують для викладу неспеціальній аудиторії різнобічніших доказів і наочності.

Ефектним аргументом до теми стали повторювані на карті різномовні назви *Еламу*: *еламська* *Hatamti*, *Adamdun* (пор. в Україні назви *Адамівка*, *Адампіль*, пол. *Za.adamate*); *давньоіранська* *Uvja* (Увджа; пор. основи (В) Овча-, Вівча-); *аккадська* *Ilem* (*Ілемня*, *Ілемка*, *Ілімка*, гідроніми від основ *Елем-*, *Ілем-*); *пер-*

ська *Huzi.stan* (пор. *Уз.ин*, *Ус.івка*, *Чорно.гузи*, основи *В'яз-*, *Біло-ус-*; *Гуся.тин*, р. *Хус.тин* См [СГУ, 595], *Гуцин*, *Бушитино*, – для кінцевого елемента яких вже раніше було встановлено значення «битва», пор. укр. *тяти*, *-тнуги* (напр., *Жабо.тин* Чк, р. *Жабо.тянка* Пл «битва на р. Заб між Аббасидами і Омейядами»; подробити [Тищенко 2011, 104–124]). Серед унікальних еламських назв – р. *Курташі* Тр (ел. *kurtaš* «робітник»), с. *Іршики* (*irsekki* «усі»), *Шуньки*, *По.суньки* (*sunki* «цар»), *Бартатів* (*bartetaš* «зовні, поза мурами міста»), *Сапанів*, *Сапановчик* (зарпак «тюрма»), Доманове, *Доманівка* (*doman* «маєток»), *Курдубанівка*, *Кордубанове* (*kurdibatīš* «керуючий маєтком»), *Умань*, *Гуманець*, *Манухівка* (*humanuš*, *manuhiš* «поселення»; пор. і пол. *Umień*, чес. *Humenec* 2, нім. *Ummanz*, *Gummanz*); також с. *Хохонів*, пот. *Хухунчина Зворина*, бол. *Кухунька* (ел. *kukunnu* або *kizzum* «священний верхній ярус зіккурату»), – пор. і с. *Кизими* Вн, Хк і прізвища Кізим(а) (рис. 30). Отже, пояснювані через еламську мову явища топонімії виявилися масовими.

ЕЛАМСЬКІ ДІЄСЛІВНІ ОСНОВИ НА КАРТІ УКРАЇНИ

Далі трапилися аргументи іншої природи, на порядок глибші, ніж проста звукова схожість топонімів і реалій: з географічних назв України постав свід граматичної системи давно загаслої мови високої цивілізації, лише нещодавно дешифрованої з клинописних пам'яток, та й то не повністю...

Отже, по порядку. У еламському дієслові існував ітератив – форма для передачі повторюваності дії. Він утворювався шляхом редуплікації (подвоєння) першого складу слова: *kušī* «відбудувати» ~ *kukušī* «не раз відбудувати», *kulla* «молитися» ~ *kukula* «регулярно молитися». А оскільки наголос у більшості еламських слів падав на перший склад, то друга голосна з часом зникла: *kukšī*, *kukla*.

Одним із здобутків методу топонімічного контексту стало виявлення *месопотамського тематичного фракталу* (пласту топонімів) України [Тищенко 2011a]. Потужним осердям цього

фракталу якраз і є сотня топонімів від таких еламських дієслівних основ з редуплікацією (подвоєнням): це річки *Бебелька*, *Тетильківці*, *Попеляни* ^*Гуменець*! *Лв*, *Шешори*, *Чечельник* ^*Гуменці* *Хм*, *Кукільники*, *Кокорів*, *Хухра*, *Хохітва*, *Кагадївка*, *Кокозівка*, *Кокосинці*, *Кукишин*, *Кокутківці*, *Кикті*, *Тютюнники*, *Бобрік*, *Потутори*, *Чичиркозівка*: пор. еламс. *bebla* «панувати», *tatallu* «писати», *repri* «засновувати», *šešera* «наказувати», *kekla* «командувати», *kukla* «молитися», *kukuga* «влаштувати», *hahadu* «збирати врожай», *kakza/i* «кувати» (пор. і Кавказ!), *kukši* «відбудувати», *kukti* «захищати», *tutni* «давати», *repa* «читати», *tutri*, *titri* «казати». Крім усього, сама граматична категорія редуплікації, та ще й виражена схожим формальним засобом, відома у самій українській мові (*попоходила*, *попождеш*). Ні школа, ні граматики цей засіб не підтримують, – а він собі усюди живе (*попоїси*, *попоробиши*, *попови здихали б!*), і часом принципово, безвиняково послідовний: *ПОПОполбла*, *ПОПОпорбла*, *ПОПОпбрала*, *ПОПОпоїла*!

**«Ой Марічко, чічири,
Чічири, чичіри!
Розчеси ми кучери,
Кучери, кучєри (2)»**

А ось і колоритна деталь. Якщо назва *Чичир.козівка* вказує на еламомовне селище (*titri*, *titiri* «казати» + *huz* «Елам»), тоді й у цій пісні з Карпат перші рядки набувають осмисленості (!): «Ой Марічко, кажу знову, та знову і знову». (Хлопець настирний, дівчина киває на матір, тоді він їй дарує «ружу черлену».)

Було досліджено топонімічні околиці назв з редуплікованими основами у місцях їхнього найбільшого згущення: на лівобережжі Десни, під Житомиром, у Кременецьких горах, біля Гологір, Вороняків, у Товтрах, на Опіллі, Буковині й Покутті, а також навколо Більського городища на межі Сумської та Полтавської областей. Підсумок контент-аналізу близько сотні топонімів від еламських дієслівних основ з редуплікацією можна подати так:

1. **Молитися** *kukula* – 6 основ (*КуКУЛ*-, *КукІЛ*-, *КикОЛ*-, *ЦуЦУЛ*-, *ЦуЦИЛ*-, *КуКЛ*-).

2. **Говорити** *tuturu*, *titiri* – 5 основ (*ТуТОР*-, *ТуДОР*-, *ТеТЕР*-, *ДеДЕР*-, *ТиДР*-).
3. **Панувати** *bebela* – 5 основ (*БиБЕЛ*-, *БибЛ*-, *БоБУЛ*-, *БобЛ*-, *ПопЕЛ*-).
4. **Влаштувати** *kugra* – 4 основи (*КуКУР*-, *КокОР*-, *ЦиЦОР*-, *ХухР*-/ *КиКР*-).
5. **Наказувати** *šešera* – 4 основи (*ШешОР*-, *ШиШОР*-, *ШешАР*-, *ШемШОР*-).
6. **Командувати** *kekela* – 3 основи (*ЧечЕЛ*-, *ЖеЖЕЛ*-, *ЧечИН*-?, *ЦецЕН*-?).
7. **Захищати** *kukuti* – 3 основи (*КокУТ*-, *КуГУТ*-, *КиХТ*-).
8. **Відбудувати** *kukūši* – 3 основи (*КокОШ*-, *КиКиШ*-, *КуКШ*-).
9. **Давати** *tutuni* – 3 основи (*ТютЮН*-, *ТадАН*-, *ДудН*-).
10. **Читати** *repera* – 3 основи (*БаБАР*-, *БобЕР*-, *БобР*-).
11. **Писати** *tatallu* – 2 основи (*ТЕТИЛ*(ьк)-, *ТЕТЕВ*(ч)-).

У перекладі аналогічними засобами української мови, еламці мали час тут помолитися, поговорити, попанувати, повлаштувати, попоказувати, попокомандувати, попозахищати, поповідбудувати, поподавати, попочитати, попописати. Зі змісту цих топооснов випливає, що імовірна еламомовна частина давнього населення Наддніпрянщини складала його привілейований прошарок державників та жерців. Повторювані схожі топоніми надають реконструкції переконливості. Насиченість топонімії України назвами від цього типу основ унікальна. Проте окремі схожі топооснови з редуплікацією виявлені й за межами України: *BEBRA*, *TETERow*, *KUKULau D!* {*Kösen*, *Schieben*, *Schmerdorf*}, *PAOTTERy B!*, *KUKULje BiH*, *KUKLjica HR*, *KUKŁy*, *CHOCHOR.owice!*, *SZASZOR.owice* {*Dębno*, *Bobrówka*, *Olszany*, *KAKOLEwo*} *PL*, *KUKLiš MK*, -e *CZ*, *PL*, *TALińské KUKLe CZ* {*Bohunice*, *Záhoří!*}, -ov *CZ*, *SK*; -in *PL*; -ić, -ica, *HR*, *MY*; -ase *EST*; *КУКЛен BG*; -i, -iчы, -яны *BY*; -ы, -ино *RUS* *Калуз.*, -юк *Татарс.*, -юй *Астрах.*, -ята *Перм.*, *ШЕШАРис!* під *Новоросійськом*; *ТИТИРик!* *ТК*; *ŠEŠUOLiai LT*. Македонські й інші балканські аналогії згадані у дослідженні Н. Чаусидиса про топоніми міфологічного кола: *Златно ГУМНО*, *Бакарно ГУМНО*, *КУКЛица* [Чаусидис 2008, 179, 182, 194].

Ознайомлення з парадигмою збережених основ перекоонує, що неповна редуплікація (*КУКЛ*-, *ТИДР*-, *БИБЛ*-, *КИХТ*-, *КУКШ*-, *БОБР*-, *ДУДН*-) трапляється рідше, ніж повна (*КУКУЛ*-, ▶

ТУТОР-, БИБЕЛ-, КОКУТ-, КОКОШ- тощо). Як сказано, редукцію другого голосного в еламських словах наголошують наголосом у цій мові на першому складі. Так, одне й те саме слово *kuti-ka* «носій» писали силабічним письмом як *ku-ti-ka* або *ku-ut-ka*, інше слово *ru-lu-hu* – як *ru-lu-hu* або *ru-ul-hu* [Grillot-Susini]. Наявність також і другої голосної у більшості виявлених у Наддніпрянщині топооснов можна пояснювати і як вторинне «відновлення» її через особливості морфологічної структури мови у нових носіїв цих топонімів, але ймовірніше, що повна редуплікація відображає такі давніші форми цих основ.

МЕСОПОТАМСЬКІ ПИСАРІ

Сюрпризом стало виявлення на витоках Дністра назви с. *Дубшари* ІФ, схожої на ім'я м. *Дубоссари* на нижньому Дністрі. За даними Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD), аккадською мовою *ṭuršaru*, а шумерською – *dub-sar* означає те саме: «писар, вчений» [Tinney, Jones]. Виявилось, що околиці Дубшар повні інших ознак месопотамських реалій: с. ► *Дубшари* ІФ (РОЖнятів): ^р. і с. *ДУБА!* шум. *dub*; пот. ШАНДР. ОВЕЦЬ шум. *zandara* + *Uvja*, *ТОП*ільське ел. *turri*, *ВІЛЬХ*івка *ulhi* «селище», р. *ЛІМ*ниця (нижче по ній ур. *АДАМ*івка!), *ЛІЕМ*ня *Pat*^ *ЛУГ*и і г. *ЛУХ*и *luhša* «храмовий службовець», г. *НЕГ*рин, *НЯГ*ра+, р. *СОКОЛ*. ОВЕЦЬ ел. *sukka* секретар! + *Uvja*, *НЕБ*илів акк. *nabu* + *Bel*^ *СЛИВ*ки ар. *salib* хрест, СПАС *srah*, р. *ЧЕЧ*ва **tetv*-? (пор. *ТЕТЕВ*чиці Льв Радехів), *ПЕТ*ранка ел. *petri* «ворог».

Звідси випливає кілька першорядних за значенням висновок:

1. Назви *Дубшари* і *Дубоссари* вказують на факт **присутності месопотамських писарів**.

2. Топооснови назв навколо Дубшар кількомовні, що відповідає історичній дійсності самої Месопотамії: глиняні таблички задані тут еламською і шумерською (*turri*, *dub*, *zandara*), писаря – аккадською і еламською (*ṭuršaru*, *sukka*!), Елам названий по-аккадськи *Pat* (ЛІЕМня, а з афериною голосної – р. *ЛІМ*ниця) і по-еламськи (ур. *АДАМ*івка *Natamti*, пізнє *Adamdun*).

Рис. 30
Ще раз – антропологічно схожі однофамільці: Кизими...

3. Різномовність Дворіччя видно й у топоконтексті розміщеної південніше р. *ТаУПіШУР*ка акк. *ṭuršaru* (у с. Лопухів Зк). Поруч з нею пот. *КУРТЯЩ*ик ел. *kurtaš!* «робітник», в околицях г. *ДАРВАЙ*ка дперс. *Daḡuwaš* «Дарій» (східніше хр. *ДАР'ІВ*), поруч г. *БОРВІ*нок Парфян-, між ними стр. Герсовець (шум. *Girsu*, місто біля міста Ур), стр. *МОХНАТ*ий фінік. маханата «укріплення», стр. *ПЕТР.О*ВЕЦЬ і *ІЛЬМу*ватий акк. *Pat*.

4. Якщо справді в основі назв *Дубшари* – *аккадська* назва писаря *ṭuršaru*, а *Дубоссари* – її **шумерський** відповідник *dub-sar*, то це перші месопотамські етимології для сучасних географічних назв.

5. Крім того, виходить, що перші морфеми і слів *ṭuršaru*, *dub-sar* «писар», і назв *Dubšari*/*Дубоссари*, *Дубшари* таки справді відповідають шум. *dub-*, акк. *ṭur-*, еламс. *turri* «глиняна табличка». Цей лексичний зв'язок і ця міжмовна відповідність підтверджують правильність припущень про збереження в Україні у численних назвах від простої основи *ДУБ-* сліду епохальної реалії Близького Сходу – **глиняних табличок з текстами**.

6. Непрямі підстави до цього виникали не раз з фактів звичайності в Україні й на прилеглих землях назв від основ *ГВОЗД-* і *МІХ-*: пор. перс. *mīx* «цвях, гвіздок»; *mīxi* «клинопис».

7. Водночас ці значення основ *ДУБ-*, *ГВОЗД-*, *МІХ-* добре корелюють з топонімами від двох еламських ітеративних основ з редуплікацією *repera* «регулярно читати»: попочитати (*БАБА*-Рики, *БОБЕР*ка) і *tatallu* «регулярно писати»: пописати (!) (*ТЕТИЛ*ківці, *ТЕТЕВ*чиці).

8. Отже, **по-перше**, ойконіми *Дубшари* і *Дубоссари* імовірно походять від акк. *ṭuršaru*, шумерс. *dub-sar* «писар, вчений»; **по-друге**, значна група назв від топооснов *ДУБ-*, *ГВІЗД-*, *МІХ-* можуть мати прототипи шумерс. *dub* «глиняна табличка», дперс. *mīx* «цвях, клин, знак письма», *mīxi* «клинопис»; **по-третє**, група назв від основ *БАБАР-*/*Б*обер, *ТЕТИЛ-*/*Т*етев мають імовірним прототипом еламс. *repera* «регулярно читати» і *tatallu* «регулярно писати». Ці три групи топонімічних явищ складають три незалежні гру-

пові докази знайомства наддніпрянців з месопотамськими клинописними документами. Це спонукає до переосмислення дотеперішніх схем культурної історії Наддніпрянщини, як і до пошуку інших ознак її причетності до ареалу не лише перського клинопису (нарис 2).

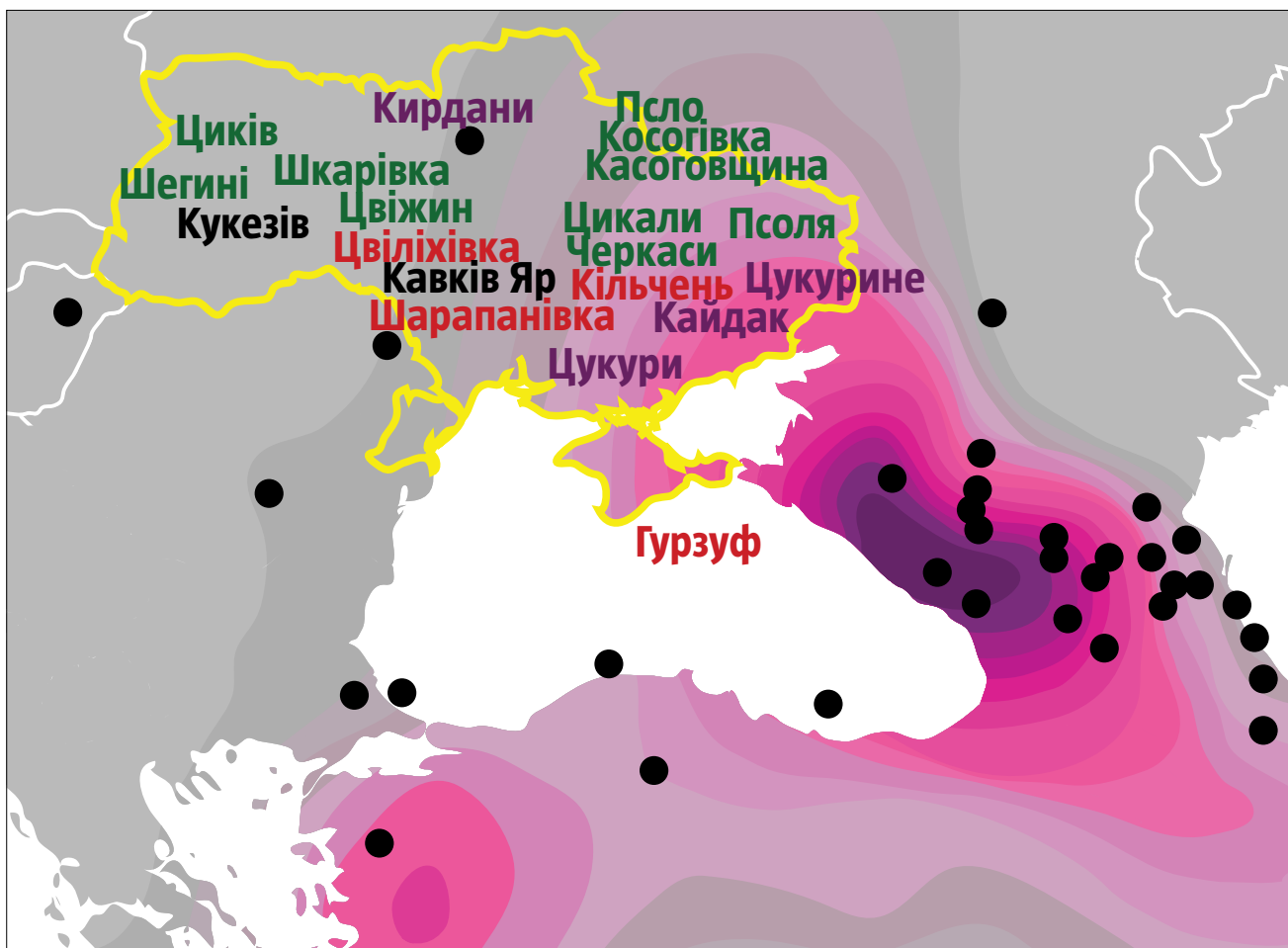
ЕЛАМСЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Виявлені месопотамські словникові зв'язки поки що поодинокі, але з часом їх може побільшати. Ім'я Еламу може бути імовірним джерелом кількох відмінних за змістом, але близьких за лексичною основою слів. Так, укр. *леміш* означає «соха, плуг», наявне у словниках різних слов'янських мов (влуж. *Lemišow* – топонім) (традиційно виводять з *ломити*); [*лемати*, *лемзати*] «ходити дуже повільно...» – «неясне», «географічне поширення слова в слов'янських мовах незвичне для фінно-угорських запозичень»; *лемішка* «страва з густо запареного борошна»; [*лемішк*] «глинистий ґрунт» – «неясне», але «пов'язується з *леміш «рало»* [Brückner, 294] [ЕСУМ, III, 220].

Відомий генонім *лемки* «етнографічна група українців у Карпатах» має лише «узаконену» народну етимологію – наївне побутове пояснення від слова *лем* «тільки, лише» [ЕСУМ, III, 220]. Натомість у Карпатах є свідчення еламського топонімічного оточення топооснови *ЛЕМАК-*, як-от пот. *ЛЕМАК*ів у с/Р Синевир Зк Міжгір'я: {поблизу пот. *ІЛЕМ*ський, *ІЛЬМа*}, або с. *ЛЕМК*івці Зк Ужгород: {*ВОВК*ове *Увја*, *ШИШЛ*івці, *ЛУМ*шори, пот. *ЛОМУ*вання}. Імена сусідніх *бойків* пов'язують з кельт. *Вої* (як і назву іст. *Bohemia* «Чехія») див. [Тищенко 2008, 230]; а *гуцулів* – з *gesul* і *Goti minores* (гіпотеза О. Гуцуляка; повідомив К.Рахно), – порівняймо і осетинське *гос* «переселятися» (з тюрк. *goš* «переселення», тадж. *kūš* «кочівля») [Абаев, I, 521] + рум. *-ul*). До вартих уваги еламських лексичних аналогій слід віднести і укр. *нишко*, *принишкнути* ~ пор. ел. *nīšgi* «захичати, оберігати; перен. *закривати*» [Quintana].

КІЗИМИ

Верхній ярус зіккурату мав дві еламські назви: *kukunnu* (пор.

Хохонів ІФ), пот. Хухунчина Зворина Зк, бол. Кухунька Вл) і ще **kizzum**. Існують не лише топоніми, але й українські прізвища Кізіма (Кізіма, Кизима, Кизим), які часто мають люди зі східними рисами (рис. 30). За 48 років викладання в університеті автор не раз бачив студентів з таким прізвищем і такими рисами. І коли в публікаціях з еламистики зустрілося слово **kizzum** – саме з прізвищем Кізім воно і було співвіднесене. Кізіми можуть бути наймовірно далекими нащадками еламської еліти, жерців, які понад три тисячі років тому мали доступ до храмової святині на кіззумі (кукунну) – вершці зіккурату. В такому разі, ім'я свого роду Кізіми передають з діда-прадіда немислимо довгий час. Вони забули сенс слова «кіззум» (яке давно вимовляють з И на місці іншомовного У) і кілька разів змінили мову. Однак спромоглися зберегти упізнаване звучання самого прізвища як власного

Рис. 31
Кавказька
Y-гаплогрупа
G й відповідні
українські
топоніми

історичного маркера [Тищенко 2011а, 20].

Ю. Старостін дійшов висновку, що, очевидно, «еламська мова є "містком" між ностратичною і афроазійською філами, не виключено, що останнім реліктом прадавньої гілки глобальної "євразійської" або "бореальної" родини, яка включала також ностратичну і афроазійську» [Starostin 23].

Так група топонімів України від еламських дієслівних основ з редуплікацією вигідно доповнила масив еламських топооснов, добутий шляхом «звичайного» пошуку лексичних аналогій. Яскрава група дієслів з повторною морфологічною особливістю, образно кажучи, незворотно зцементувала виявлений пласт еламських назв, повернувши їх до наукового обігу. Водночас додано переконливі подробиці контактів з народами Месопотамії місцевих наддніпрянців: за сучасними уявленнями, – індоєвропейських предків теперішніх українців.

Y-ГАПЛОГРУПА G (~4%): КАВКАЗЬКА

Y-гаплогрупа G походить з району Кавказу, поширена переважно у гірських районах (Іран, Афганістан, Кашмір), а також у Казахстані, Європі й Північній Африці. До групи G2а належить від 5 до 10% населення Південної Європи, але у Північній Європі її майже немає. Місця у Європі, де гаплогрупа G2 перевищує 10% населення, – це Кантабрія, Швейцарія, Тироль, Центр. Італія, Сардинія, Північна Греція і Крит – усе це гірські й відносно важкодоступні райони.

Існує кілька гіпотез щодо появи групи G2 у Середземномор'ї, найраніша з яких пов'язує цей процес з приходом неолітичних рільників і скотарів з Анатолії у 7-4 тис. до н. е. У такому разі мігранти з Кавказу могли принести з собою навички розведення овечок і кіз, одомашнених на південь від Кавказу у 10 тис. до н. е., і це пояснювало б їхнє більше поширення у гірських районах Європи й Азії. Інша гіпотеза ▶

пов'язує появу цієї групи з поширенням навичок обробітку металу з Анатолії до Сардинії та Альп. Виглядало б так, що мігранти G2a рухалися з Анатолії та Кавказу безпосередньо до Центр. і Зах. Європи, судячи з усього, на запрошення індоєвропейських володарів. У Греції й Римі група G2a могла з'явитися лише по приході сюди індоєвропейців. В Україні типи кавказьких облич звичайні (рис. 32).

ОСЕТИНСЬКИЙ ПАРАДОКС

Третя гіпотеза пов'язує поширення гаплогрупи G у Центр. і Зах. Європі з найманою кіннотою римського війська – сарматами й аланами, носіями відповідно підгруп G1 і G21a. Стривайте, ви ж кажете, що мова аланів – сарматська, і що вони були носіями групи R1a? Так, були, поки жили у степу. А тоді почали ставати осетинами і за генетичним складом наблизилися до нових «сусідів по Кавказу». Осетинський парадокс полягає в тому, що мова таки безперечно іранська, але носіїв групи R1a серед осетинів лише 2%! Зміну мови тут пояснюють механізмом «панування еліт» (аналогічно сталося у вірмен і мадярів).

КАВКАЗЬКІ ТОПОНІМИ

На Кавказі не було потужних цивілізацій, як у Месопотамії.

Рис. 32
В Україні типи кавказьких облич звичайні

Зате він в усі часи був «горою мов». Вдається простежити наявність в Україні топооснов з усіх трьох груп досі живих десятків мов Кавказу (рис. 31). Основа назв *Ківшувата* і *Кільчень* нагадує *Колх-*, *Шарпанівка* Вн і *Шарпанці* Лв відповідають назві античного міста *Сарпан* (тепер село *Шорпані*) на р. Ріоні в Грузії, – але це може бути й слід по всюдисущих грабінниках-скіфах (пор. осетинське *xælæf*, російське *шарпан*

«заклик до колективного розграбунку» + ір. ан суфікс множини). Назва с. Кукезів Ль схожа на Кавказ (але і на алб. *Kukës*), *Кавків Яр* Вн – на арабське ім'я Кавказу «Кабк». Дагестанський слід мають назви сіл *Цукуру* Хс, *Цукурине* Дц, *Кирдани* Жт, Кв, порогу на Дніпрі *Кайдак* і прізвища *Кайдаш*, – пор. етнічними цахурів, каратинців (самоназва кирді), кайтагців (= *хайдаки*, тепер у складі даргінців). Найпомітніший слід адигів: *Одаї*, *Черкаси*, *Касогівка*, *Цвіжсин*, *Шкарівка*, *Псло*, *Джгун*, *Шегині*, *Ціків*, – пор. адиге = черкеси = касоги літопису, племінні союзи *цвіджа*, *шкарауа*, *адиз*. рsə «річка», жуп «хрест», каб. шьоген «священник», каб. сәкә «малий, дитина».

КАВКАЗЬКІ ЗАПОЗИЧЕННЯ

Слів кавказького походження поки що відома жменька: *коверзувати*, *каверза*, *габардин*, *сковорода*, *кувалда*, – усі виключно від самого етнічима *кабарда* (історично – «габри»); з Кавказом пов'язують прототип слова *меч*.

7. МАВРИ

У-ГАПЛОГРУПА E1b1b (~3%): САХАРСЬКА

У-гаплогрупа E1b1b (в Україні бл. 3%) – ознака міграцій з Африки до Європи. Її підгрупа E1b1b1a2 пов'язана з колонізацією греків. Окрім Балкан і Центральної Європи звичайна на Кіпрі, на півдні Італії та Франції (це частини античного грецького світу). E1b1b1b (E-M81 або E3b1b) є характерною берберів північного заходу Африки. У деяких районах Марокко до підгрупи E1b1b1b належить 80% населення. Є вона в Іспанії, Італії й на півдні Франції, на півдні Португалії 12%.

Із знайдених в Інтернеті фото (рис. 33) на нас дивляться алжирські кабіли: вони належать переважно до берберської гілки «великої європейської раси» (хоча поняття й застаріло, але тут його вжити доречно). З очевидністю, такі обличчя в Україні не чужі. Кілька відсотків кабільського населення Алжиру – блондини. Важко повірити, що молодик праворуч – не з Обухова чи Кагарлика.

МАВРСЬКІ ТОПОНІМИ

До нас люди У-гаплогрупи E1b1b потрапили з потоком мусульман через «коридор Росафа». Судячи з назви річок *Русави*, *Гайсин* Вн, *Росава*, *Гайшин* Кв, Чг, с. *Rusava CZ*, *Rossau 2/ Gischau 2*, *Russow/ Gischow 2 D* (тут же *Alach, Allach, Müsselmow!*) (рис. 35), це проникнення арабів до Європи почалося у VIII ст. за халіфа Гішама (724-743), столицею якого було місто *Русави* під теперішнім Оманом (доги столицею був Дамаск, після *Русави* Багдад). Ім'я адриатичного порту *Росафа* (тепер Шкодер, Албанія) виникло як репліка столичної *Русави*, причому ні до 725 р., ні після 750 р. воно не могло бути прапором Халіфату [Тищенко 2011]. На Балканах маври просувалися углиб річками Південна *Морава*, Західна *Морава*, Дунаєм – і далі іншою річкою *Морава* у Чехії; в Україні – *Муравський шлях* (1650: *Morawski*). У цьому маршруті, відновленому з самих фактів топонімії, могли бути сумніви до публікації даних про У-гаплогрупи чехів, мадярів, баварців, градієнтної схеми поширення У-гаплогрупи E1b1b: до-

Рис. 33 Алжирці: важко повірити, що молодик праворуч не з Обухова чи Кагарлика...

кази генетики тут наочні і неспростовні (коричневі й чорні сектори на рис. 34, відповідність фактів топонімії та генетики на рис. 35). Слідом арабохазарської війни 710-737 рр. є у нас назви селищ *ПАТАЛАХ*івка Лг (від вигуку джигаду: Фатх Аллах! «Перемогу дав Аллах»), також *ПОДОЛЬОХ* Хк, См, *ВОДОЛАГ*а Хк 2, *ВОДОЛАГ*івка См (сюди ж сотня прізвищ *Паталах* і *Патлах*). Імена халіфа Гішама і його полководців аль-Хараші, Маслами, Мервана увічнені у назвах: населених пунктів *Гайшин*, *Гайсин*, *Хорошеве*; могила *Хорошева*; кілька *Маслівок*, *Мервин*, *Мервинці* – в арабських топонімічних контекстах (про вираз на Волині *робити мерву* «збиткуватися» повідомив В.Шолом). З перемогою Аббасидів над Омеййдами у 750 р. пов'язані назви населених пунктів *Жаботин*, р. *Жаботянка* Пл (битва на р. Заб), численні *Жабинці*, *Жабчі*, *Барабашівки* [Тищенко 2011].

Гідне подиву, що це регулярне проникнення маврів до

Європи тривало, здається, до XII ст., на що вказують назви с. *Габун* Лг, *Гапонівка* См, *Гапономечетне* Дп або *Габоу* Пл. Ім'я с. *Тидрик* Мк виразно пов'язане з назвою о. *Тидра* біля Габону, де у 1040-х рр. ібн-Ясін і його послідовники заснували перший рибат – військовий монастир арабів для навернення кафрів (пор. у нас *Риботень* Чг, *Риботин* См, *Арабат* Км, також *Рабат* у *Марокко*, *Арбат*, *Арабач*, р. *Улемка*, *Улемль* у Росії).

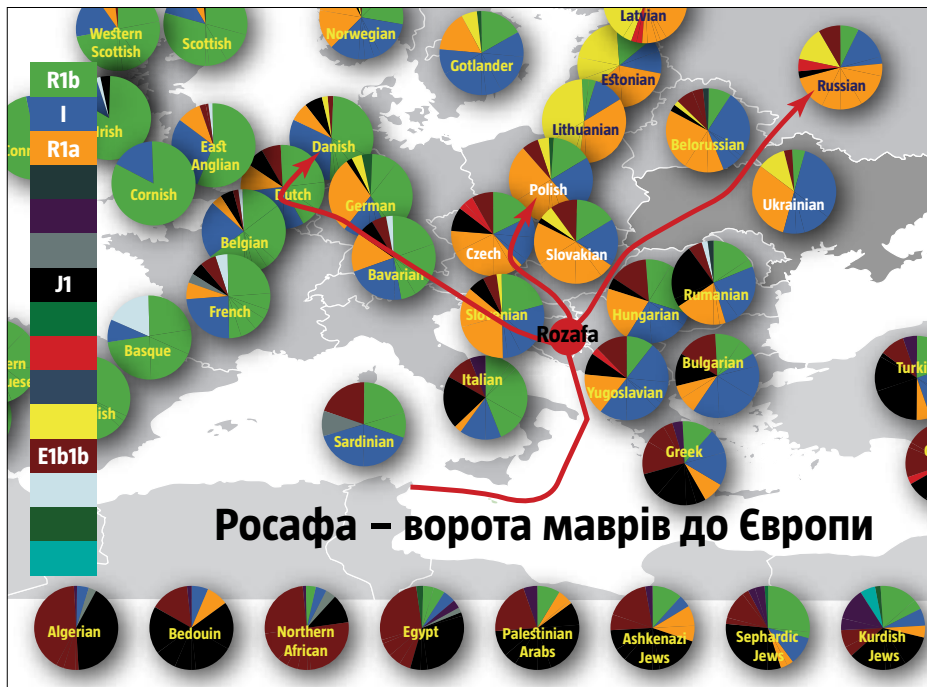
УКРАЇНСЬКІ АРАБІЗМИ

Український словник зберіг інакше не поясними сепаратні арабізми на зразок *потала*, *сум*, *могорич*, *хосен*, *мацапура*, *капарити* (і *Копирів кінець* у давньому Києві), унікальну семантику слова батьки (це не множина від «батько», як і білор. бацькі, порт. os pais, ісп. los padres), – пор. ар. abu «батько» ~ abwein «батьки» (форма двоїни).

ДЖЕДЖУЛИ, ДЗИРИ

Типово українські – і водночас класичні магрибські – риси зо- ▶

Рис. 34 Росафа – ворота маврів до Європи

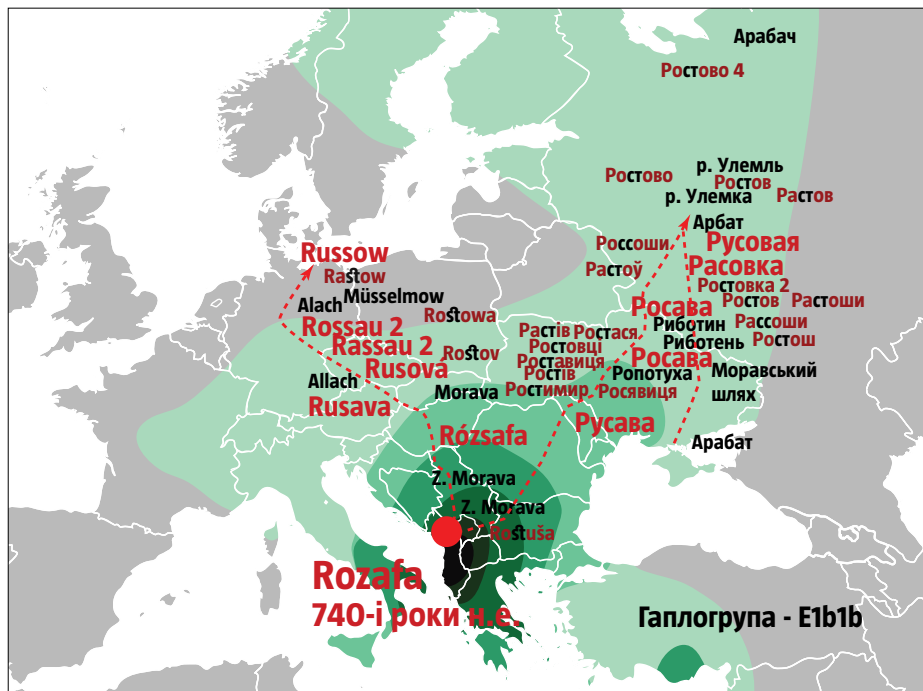

внішності професора К.О.Джежули і його племінника-тележурналіста Андрія Джеджули, історика Я.І. Дзири (рис. 36). Прототипами цих прізвищ можуть бути назва порта Jijel Джиджел в Алжирі та ім'я династії Дзиридів з Магрибу (відомі і прізвища Джеджалій, Джеджора).

МАДЗИґОНИ

У своїй класичній праці «Мови світу» А. Мее і М. Коен повідомляють про туарегів так: «Арабське слово twāṛōg NB (в однині targi) відтворює місцевий частковий етнонім. Загальне ім'я, яким зветься туареги – це діалектна форма слова imāzigōn... або у множині imuḥaq (у північних говірках) чи imuṣaq (у південних), звідки назва мови tamāḥaq або tamāšaq, tamāšagt "тамазігт"» [LM, 138]. Щойно згадана форма imāzigōn, та ще вживана у Сахарі й Марокко без протетичного і – māzigōn [LM, 136], – враз нагадала автору прізвище його армійського ротного старшини Мадзігона. У солдатські роки випускнику-філологу здалося, що це якесь молдавське прізвище – та й по тому. Згодом серед тисяч наших студентів таке прізвище трапилося за 48 років єдиний раз. Аж ось коли прийшов розв'язок.

Рис. 35
35. «Коридор Росафи» – шлях Y-гаплогрупи E1b1b

У староукраїнській грамоті з Сучави 1473 р. згадано болото *Мастекун* (див. **врізку**); від Сучави близько й до Покуття, звідки родом мій однополчанин. А коли виявляється, що не лише у південній Буковині досі є села Mesteacăn, Măstăcan (2), Meste-căniș, а в Румунії взагалі таких назв 18, то стає зрозумілим, як туареги і на Покутті опинилися: це знову «слід Росафи». Справді, є своя р. *Росава* і коло Тараці, і ще інша – за Ніжином аж під Новгород-Сіверськом

У зв'язку з поширенням прізвищ Мадзігон набуває актуальності назва острова Фезань на Дніпрі напроти *Томашівки* (з карти Боплана). Річ у тім, що *Фезан* – це височина у центрі Сахари, де якраз і живуть туареги (вони ж імажігени і тамашег). Сюди ж назва оазису *Гадамес* у Лівії, упізнавана в імені села *Годомичі* Жт.

СУМ СУМЕННИЙ

Подиву гідні деталі тривалого мирного співжиття з мусульманами зберіг словник. Поширене російське слово *суматоха* означає «метушня, поспіх, поквапність». Відоме й діалектне українське [*суматуха*] «меланхолія», системно підтримуване словами *сум, сумний, сумувати*. Досі не було спроби розібратися у причинах різкої відмінності значень цих двох слів у двох сусідів-

слов'ян. Арабський прототип soum «твердий піст» (під час рамазану) прямо вказує, що предки українців бачили похнюплених арабів удень, предки ж росіян – були свідками їхніх поквапних розговінь уночі.

ЇХ ЗНАЛИ НА ПОКУТТІ, ПІД ТАРАЩЕЮ І НІЖИНОМ

• У с. *Стецьєва* на *Івано-Франківщині* (*Снятин*) і *деінде* на *Покутті* у *побуті* відомий *зневажливий* вираз *"Теї ти, мазігоне ти!"*

(М. Курилюк, 07.2010)

• *"Зустріла знайоме слово, яке чула в 1950-х рр. Ви згадуєте прізвище Мадзігон, а в Малій Березянці (Таращанський район на Київщині) ображнили стриженого під машинку хлопчика "маздігін", жартуючи пита-ли: "Тебе вже обмаздігонили?" Коли хлопці робили шкоду, батько казав "Ех ви, маздігони!", щоб не називати дурнями"*

(Н. Галич, e-mail

22.10.2010)

"А хотарь томоу' селоу'... до обстїа Черласно, идеже сст' блато Мьстекуньба" (ССУМ, I, 623)

• Назва *малой шпателі, якою живописці зіскрабують шар олійної фарби для переробки написаного – мастехін...*

• На занятті 9 лютого 2012 р., почувши про ці факти, студентка А. Хоменко задала, що у *Ніжинському районі* на *Чернігівщині* кажуть: *"обмаздігонити курку"* (*обскубти*) (!)

Y-ГАПЛОГРУПА Т (~1%): ЕРИТРЕЙСЬКА

Y-гаплогрупа Т досить рідкісна у Європі в цілому (менше 1% населення – так і в Україні). Вона походить з Червоного моря (звідки й назва), але етапи формування її пройшли й над Індом. Окрім Ефіопії і Європи, група Т відома у Південній Індії, Росії, Танзанії і Камеруні (у народу фульбе 18%), у Австралії. Несподівано високі відсотки виявлені у м. Шякка у Сицилії (18%), на іспанському о. Івіса (17%), у Сербії (7%). Від 3 до 4% населення належать до групи Т в Італії, Португалії, Греції. Значить, і до нас люди групи Т могли потрапити все тим же шляхом через Росафу.

8. СЛОВ'ЯНИ

СЛОВ'ЯНИ: ТЕМНІ КОРЕНІ ЕТНОГЕНЕЗУ

Час підбивати підсумки, – але чомусь іще не йшлося про слов'ян. Річ у тім, що якихось спеціальних слов'янських генів – не знайдено (як і германських, балтійських, романських). То де ж у викладеному вище знайти слов'янське?

Перше і найістотніше: слов'яни – **де?** Після цих здобутків генетики біологічний слов'янин остаточно стає міфологемою. Зі схем видно, що слов'яни біля Дніпра – біологічно не ті самі, що біля Дунаю, Вісли чи Волги (так і угри-мадари на Дунаї – біологічно не ті, що угри-ханти за Уралом; або германці-скандинави – біологічно інші, ніж німці й англійці). Знову ж, де тоді «германці»? Переклад назви праці З.Россер, О.Євграфова, С.Кравченка і 60 їхніх колег – «Y-хромосомна різноманітність у Європі – градієнтна і залежить не так від мови, як від географії». А оскільки простір – це проекція часу (Вяч. Іванов), то за просторовим розподілом стоять історичні події. Або інакше на ту ж тему: «Україна – це Русь, що залишилася вдома: нема на ній ні провини, ні гріха» (В.Новодворська). У IX ст. до центру Європи «протовпилися» мадари з чужою за звучанням і структурою мадярською мовою. І от – диво: за набором Y-гаплогруп європейців-мадярів не відрізняти від сусідів – «слов'ян», «романців», «германців», власне, – слов'яно-, романо- і германомовних тих самих європейців. Такі ж і осетинський, і вірменський, і грецький парадокси. З картосхем розподілу Y-гаплогруп у Європі наочно видно, що й українці не мають якогось особливого способу появи на світ, відмінного від інших народів. Вони – як усі європейці з 20 тисячами років власного формування «на місці» і не відкололися позавчора з чийогось ребра.

Коли взяти історико-географічний кукутени-трипільський простір (де більшість людей має Y-гаплогрупу I), то «за ступенем трипільськості» (найбільші блакитні сектори) послідовність слов'ян така: боснійці (поза схемою), українці, хорвати, серби,

Рис. 36
Типово українські й водночас типово магрибські обличчя

болгари – це українці у своєму «трипільському колі» (див. рис. 9). За «ступенем скіфізації» (помаранчові сектори), – послідовність інша: поляки, росіяни, словаки, білоруси, словенці, чехи, українці – це українці у «скіфському колі». Коли ж узяти «за ступенем арабізації» (чорні й коричневі сектори), – то за цією ознакою послідовність ще інша. І так далі.

По-друге, **кого** обстежено? Дослідникам С. Кравченка трапилися українці, дані про яких отакі, у О. Семіно – отакі, а Дж. МакДональд додав до своїх українців ще й білорусів...

Поки теоретики дійдуть згоди про конкретні відсотки, оптимістичний підхід до отриманих ними результатів полягає у розгляді самих виявлених генетичних складників народів, що ми й зробили.

По-третє, слов'яни – **якого часу?** Невже фізичні й моральні цінності слов'ян були від початку найдовіреніші – настільки, що досі можуть правити за взірць і орієнтир на майбутнє? Наскільки такі слов'яни є міфом? Коли йдеться про наш народ, то зрозуміло, що українці до XVIII ст. були генетично менш різноманітними – образно кажучи, без Москаленків; якщо що українці до XV ст., – то без Москаленків і Ляшенків; якщо до XIV ст., – то без названих і Литвинів, Литвиненків, Литвинчуків; якщо до XIII ст., – то без них і Татарчуків, Могил і Могильницьких; якщо до X ст., – то без названих і Данченків, і Мажаровських. Звичайно ж, і серед топонімів тоді нічого схожого на ці прізвища й бути не могло. Коли йдеться про місцеву людність до VIII ст., – то вона була і без усіх згаданих сімей, і без Горбачів, Візирів і Паталаків, без Магушинців і Мачуських; якщо до V ст., то без Абаровських і Ображевичів; якщо до IV ст., то без Гунь і Гунченків.

Серед нас чимало Передеріїв, і Шкурупіїв, і Коцупіїв: як виявляється, у складі українців їхній «стаж» – серед найдовших. Але можна уявити стан етногенезу й до V ст. до н. е., коли серед місцевих наддніпрянців не було, крім усіх названих, ще й Передеріїв, Шкурупіїв, Шкроботів, Шкарапут, Гмир, Коцупіїв, Пахлів, Азаренків а до

VI ст. до н. е. – усіх названих і Кизим. Залишаються самі ендемічні «трипільці». Відповідно менше слів-запозичень, менше «незрозумілих» назв селищ... Куди ж «розтає» слов'янство, коли подумки забрати «домішки», які його, кажуть, «зіпсували»? Правильна теза – протилежна: генетично й мовно найбагатший сучасний стан слов'янства. Чим глибше в історію, тим бідніше поняття, менша схожість «тодішніх слов'ян» на теперішніх. І неминуче наближається межа, за якою «перші слов'яни» невідрізнімі від якихось таємничих «передслов'ян». Було б антиісторично, якби ранне слов'янство мало відразу складний, насичений, розвинений, сформований зміст (а саме таку «уречевлену міфологему» і плекають квансі патріоти). То хто ж були ті «передслов'яни», від яких «перші слов'яни» лише ледь-ледь відрізнялися?

Очевидець облоги Царгорода 628 р. і війн Візантії зі степовиками, поет Георгій Пісида відтворив у віршах етнічне оточення, з якого «вирослися» ранні слов'яни. Видно, що це «Дике поле» було переважно, а часом і виключно іранським (*курсив*). А от і моральні цінності й дитинство «перших слов'ян» очима цивілізованого грека:

«*Парф'яни випалюють персів, скіфи нищать слов'ян, а ті – скіфів. Заюшені кров'ю взаємно, за вбивство відплачують вбивством, і з розпачу й люті зростає щораз неминуча війна*» [СИ, 70-71].

«*Нам з заходу хмари фракійські принесли війни боревій, Скіфи підкралися з суші, слов'яни-вовки із човнами затіяли битву морську.*

Їхньої крові набравшись, хлюпають хвилі червоні, Ще й [перська] Горгона зі сходу, наче мара, постає» [СИ, 71].

«*Ворожий нам варварський розум без ліку слов'янта болгарів В човни посадив дерев'яні (бо до вбанки здавна він мав)*» [СИ, 69].

«*То ворог непростий з'явився, злилися тут різні потоки, змішалось разом тут усе:*

Слов'яни домовились з гуном, а скіфи собі – із болгаром,

Мідієць злигався зі скіфом, – хоч мова усіх розділяє й далекі місця існування, Але ж проти нас, нагостривши, з'єднали вони свою зброю – В бажанні богами поганства здолати твердих християн» [СИ, 67].

...Отут слов'ян справді не відрізати від їхніх молочних братів. Звичайно, можна грека вважати слов'янофобом і не слухати.

Щораз меншає забобонів навколо народження слов'янства, і воно постає в усій своїй натуралістичній оголеності. Хто ж такі їх породив? Греки кажуть – скіфи. У Польщі виявлено в належному іранському контексті поблизу м. Плоцьк на Віслі назву села **Skłoty Nowe**, у якій розпізнано відому від Геродота **самоназву скіфів – сколотц**. Сколотц на Віслі – це нормально, бо межею Скіфії була якраз Вісла. Після цього стає очевидним зв'язок з цією назвою і цим етнонімом саме на польському матеріалі топо-основ SKŁÓT--SKŁOD- (SKŁODY-Stachy, SKŁODY BOROWE, SKŁU-Dzewo), як і прізвищ поляків (Curie-Skłodowska), а також іменника пол. skłut «сокира», лит. sklutas [Brückner, 494]. З афезою (відпадинням першої приголосної, яку почали сприймати як прийменник «з») ця основа мала стати **_KŁOD-/_KŁÓD-/_KŁUD-**: то ключ до пояснення ім'я притоки **Одера Nysa _KŁODska** як «Ниса сколотська (отже, скіфська!)» (нім. *Glatzer Neisse* ще далі від прототипу). Інша притока Одера – **Nysa Łużicka** «Ниса Лужицька» (нім. *Neisse*) тепер – кордон Польщі з Німеччиною. Настів час і для назви рукава Дніпра **Скарбна-КОЛОТ**івська Дп (Нікополь).

(Саме ця назва **Скарбна-КОЛОТ**івська *сколот-? спонукала до перегляду етимології слів **скарб, підскар-бій, скарбівці «прислуга», скарбовий «поміщицький»**: замість традиційного днв. *scerf «монета»* (без аналогій у чеській, словацькій, словенській, хорватській), – запропоновано ймовірне походження з парф. *xšaxrap- «володар» (досліджено окремо.)

У контексті зі **сколотами** і обома **Нисами** набуває ваги існування у Польщі, Німеччині, Чехії сіл з назвами від основи Парн- (Parnowo, Parnica; Parin, Pahren, Pahrenz; PARNík, oPAR-

Но). На тлі цих топонімічних ознак іранського степового життя раптово загадуємо, що столицю тих **парнів** (по-новому «**парфян**») було місто **Ниса** або Ниса Парфянська за Каспієм – виходить, також «Ниса сколотська»!..

Значить, весь цей простір входив до складу Іранведжа, «Іранського світу від Ниси до Нис», значить недаремно античні історики вказують на сусідню з Нисами Віслу як на межу між Скіфією і Германією! І ця нова широчинь розриває останні перепони до дальших викладок: де ж корінь слов'ян.

НАЗВИ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ПЛЕМЕН

Найраніші держави слов'ян пов'язують з таємничими «червоними городами» на лівій притоці Бугу Гучві. Як визнає історик, «розвиток і занепад цих давніх племінних держав для нас закритий і невідомий, – тільки могутні городища, що залишилися досі, свідчать про творчі зусилля давніх віків» [Крип'якевич, 33]. Тут же, на Гучві була і столиця волинян. І

«ЗА СТУПЕНЕМ ТРИПІЛЬСЬКОСТІ» ПОСЛІДОВНІСТЬ СЛОВ'ЯН ТАКА: БОСНІЙЦІ, УКРАЇНЦІ, ХОРВАТИ, СЕРБИ, БОЛГАРИ – ЦЕ УКРАЇНЦІ У СВОЄМУ «ТРИПІЛЬСЬКОМУ КОЛІ»

етнонім волинян, і оронім (назва землі) Волинь – «камені прийнятого спотикання» традиційної етимології.

Звідки тільки не пробувано виводити назву Волинь – і від волів, і від волинки, і від скелі, і від пташиного вола (бо горбиста), і від волохів... Виявляється, пошуковий контекст був усе ще недостатньо широким. Тому, як казав Є.С.Жариков, з воронки пошуку й не капало, бо «лише те із глека летється, що було до глека влите». А ключик на видноті був – та не близько лежав. Там же у словнику М.Фасмера (де і про «волів», і про «воло») читаємо: «Хвалинское море – стара назва Каспійського моря, похідне від серед.-перс. *Xvāēzīm* (парфянського **Xvālēz-* – К.Т.) «Хорезм»» [Фасмер, IV, 229], літописні форми –

Хвалиинское, Хвалимское, Хвалитская дория (перс. *dāryā*, дперс. *dārya* «море») і, нарешті: «Хвалынское море. У народних піснях: *Волынское море*... Ключик знайшов свій замочок.

Ось чому в «Золотих луках» аль-Масуді волиняни названі «коренем із коренів слов'янських», ось у чім річ, що «всі слов'яни їм покорялися»: це вчорашні скіфи-парфяни, «хвалинські саки», знайомі парні з їхньою халепою і дерібаном. Правду сказав араб. Це ми, втративши контекст, довго не розуміли, що він каже. Не були готові до істини, сказаної відкритим текстом: корінь слов'ян – учорашні парні. Це їхні нащадки – половина росіян, поляків і словаків з У-гаплогрупою R1a. І кожен третій українець, якщо він не Передрій.

Після волинян, як кажуть, решта стає справою техніки, бо в колі виявленої іранської тематики вже нема де подітися: етноніми кашубів, їхніх сусідів коцевів (**рис. 37**) і просторічне укр. [кацапи] тут виглядають похідними від дперс. *xšaxar* «сатрап». Дравени й деревляни однокореневі з драбами і Драбовим, отже продовжують мідійс. *xšaxar* «володар, сатрап». Звичайна у мовленні сарматів заміна всіх Р на Л (пор. вище *Xvāēzīm* ~ **Xvālēz*, *Parθāvā* «Парфія» ~ *rahlawī*) доводить до неспізнаваності ту саму основу *xšaxar* у назві ЗДОЛБунів, а з афезою (відпадинням першого складу) – в етнонімі дуліб (але це вона! – є давніші форми з т-: в Україні р. Туляпа, у Польщі с. *Tulibowo*). (Показово, що ім'я Дулеп є в літописі і серед половецьких імен [Баскаков 1987, 83]). Той же механізм Л/Р робить з етноніма «паръні» – новий «палуні» (поляни), – так у Масуді. Причому, акурат там де треба – і для полян-поляків, і для полян-киян (читач напевно знає цей конфуз літопису: поляки теж названі полянами – крім того, що там же йдеться і про ляхів – і по сьогодні жодного коментаря від патріотичних науковців!) Острівці інших іранців у морі саків-хвалинців зберегли для нас і окремі форми з Р (пол. *Rogonin*, укр. Паранине Жт), зате на карті без ліку Ясних Полян – «ясів-парнів»... (Скандинавам-данцям у пізнішій сівєрі автор присвя-

скіфс. *rʰasava «напасть» [Трубачев 1967]. Вчений назвав їх апріорно «слов'яно-іранські зв'язки для західнослов'янської» (с. 44). Як же так, скаже читач: ось українські відповідники усіх цих слів – бачити, пагрувати, шата, тривати, дбати, раріг, жвавий, почвара, потвора, кат, пан, [отуха] «надія». Є всі ці слова і в білоруській, – а у словацькій, чеській, верхньолужицькій їх якраз значно менше, ніж у польській. За Х. Шустер-Шевцем, це група центральнослов'янських мов з іншими іранськими впливами, як-от [h] замість [g] (у польській [h] говірконе на півдні). І тоді ці іранізми – лексичний слід по всій смузі іранських впливів від української до верхньолужицької... Навіть про саму можливість такого пояснення О. Трубачев не згадав.

Тільки тому, що цих слів немає в російській, ті самі іранізми української та білоруської мов трактовані ним як вторинні презапозичення «справжніх іранізмів» з польської (!), – аж до звинувачення окремих слів в «обманливо самобутній зовнішності». Дисонанс науки з ідеологією видно у применшенні числа білоруських і українських аналогів, що стає схожим на підгонку результатів, бо у статті не згадано сім (!) із 19 принципово важливих відповідників польських іранізмів у білоруській (дбаць, рарогъ, жвавы, пачвара, [патвора]) і українській мові (жвавий, почвара). Помилкова форма «трваць» (с. 58) підмінє правильне трываць, приховуючи його близькість до укр. тривати. Так знято потребу долучити й ці слова з давніми групами -ри/-ли з прасл. г до «обманливо самобутніх», спрощено задачу пояснити їх як запозичення з польської (нібито trwac > «трваць») – і «засвічено» ідеологему. Ось вона: у поляків у V ст. до н. е. були окремі предки, а окремих предків українців і білорусів – не мо-

гло бути; тому їхні іранізми і «обманливо самобутні», тому тільки й можуть бути позичені з польської у XVI-XVII ст. Генетика каже тепер: ні, окремі предки були і в нас, і в білорусів. Як і в росіян. Про це вже була підозра, бо на початку нашої ери вони були не там, де решта слов'ян, – що видно з долі другої палаталізації в цих мовах (рука/руці, нога/нозі, вухо/вусі).

Через А.Брюкнера відомо про поважне старочеське слово tbatі (с. 56) з початковим tb-, яке ще ближче до основи авестійського tbaeš, ніж dbatі. Але у староукраїнській така форма основи представлена тричі – тбають, отбагть, нг отбаючи [ССУМ, I, 286; II, 100, 494]. То що це – українські запозичення вже не з польської, а зі старочеської, аби лише не авестизми? Що більше, українська і білоруська зберегли й давньоіранський формант -й- з *dbaуа-, якого взагалі немає на заході (дбайливий, недбайло; нядбайны, дбайлівы) [Тищенко 2010, 13].

Іранізми polono-iranica належать до польської фондової лексики [Трубачев 1967, 61] – це так. Але так само і української, і білоруської. А у такій лексиці масових запозичень не буває. Значить, ці слова питомі. На жаль, О.Трубачев обминув словотвір цих лексем, – а саме він і дає змогу остаточно виломитися з «прокрустова ложа». Якщо від 13 польських іранізмів є ще 127 похідних слів (разом 140), від 12 білоруських – 115 похідних (разом 127), а від 12 українських іранізмів – 182 похідні і кілька топонімів (разом 202), то й проникли вони зі сходу на захід, а не навпаки [Тищенко 2006, 121], і вживані на сході довше. І знов питання руба: чому цих сотень прадавніх слів нема в російській (крім пари діалектизмів) і за які століття сусідки встигли своє багатство розбудувати? Схоже явище дивує і Т.Вендіну: на до-

слідженому нею матеріалі російська має від 5 до 9 спільних словотвірних рис з усіма слов'янськими, крім української, з якою є 2 збіжності [Вендіна, 124-128]. Не нова ця проблема і для О.Трубачова, який порохував, що з 11 тис. російських слів всього 72 слова є спільними виключно з українською і білоруською [Трубачев 1957, 67].

ХТО ТАКІ ВОЛХВИ?

Також іранським, хоча й пізнішим внеском до слов'янського мовлення частини степовиків парфянського часу є слово **волхви**. Як встановлено сучасною іраністикою, перський прикметник پهلووی pahlavī «пехлевійський, середньоперський» утворено від парфянської назви Пар-

ОКРЕМІ ПРЕДКИ БУЛИ І В НАС, І В БІЛОРУСІВ. ЯК І В РОСІЯН. ПРО ЦЕ ВЖЕ БУЛА ПІДОЗРА, БО НА ПОЧАТКУ НАШОЇ ЕРИ ВОНИ БУЛИ НЕ ТАМ, ДЕ РЕШТА СЛОВ'ЯН

фії *Parxava, що відповідає давньоперське 𐎱𐎠𐎼𐎿 Parthava «Парфія». У мовному середовищі ступу парфянське *Parxava спершу зазнало метатези (*Parxava), а потім з сарматською ламбдою набуло форми *Paxlava [Гафуров, 91-92]: прикметником від неї і є *пахлаві*. Парні-парфяни дали Ірану династію Аршакидів, які відібрали державність у греків. З парфянською назвою Парфії пов'язані похідні: *пахлава* «солодоці», *бахрома* (з типовим тюркським переходом в > м), *мабуть* і назва «поля пахлавецького» і етронім *половців* (<*похл-, далі *повх* «польова миша», назва укр. *балаш* «залізна руда», оз. *Балхаш*; укр. *пильований* «хліб» з просіяного борошна», пол. *pytlowany*, чес. *pytlovany* (від *pytlo* «сито» з *Paθlava) – при рос. *пеклеваний*, нар. *поклеванный* (хліб) (*Paxlava?). Роль парфян в історії формування слов'яномовних іранців видно й зі спільного суфікса етронімів *парфяни* – і *волиняни*, *поляни*, *деревяни*.

Від етроніма парфян походить і слово *волхви* (пор. і с. *ВОЛФине* См, і за 5 км р. *Волфа* »

Схема. 38

Етномовні форми	Століття	Основа				Флексія
(Середньоперська)	+IV	p	a	h	l	awī
Ахаменідська перська	-V	P	A	R	θ	ava
Парфянська	-V	*P	A	R	X	ava
Парфянська	-III?	*B	A	R	X	ava
Парфянська	-I?	*V	A	R	X	ava
Сарматська	+I	*V	A	L	X	ava
Слов'янська	+III	V	O	L	X	āva

Рис. 39
Мозаїка
з собору
Sant'Apollinare
Nuovo у
Равенні,
Італія

л Сейму). Незвичність об'єкта полягає в тому, що у своєму розвитку до звукової форми **волхв** парфянська основа **Парх**(ава) мала зазнати **трьох різномовних перетворень**: 1) **перського** переходу П > Б > В, як-от в «**Араестак** > **Абастак** > **Авеста**»; 2) звичайного у **сармато-аланських** говірках переходу Р > Л; 3) переходу А > О, типового для **слов'яномовного** середовища. Без змін залишилося парфянське Х-. Сформована у такий спосіб основа ВОЛХ отримала прикметниковий словотвірний суфікс -въ [Шанский, 90] (М. Фасмер з етимологією **волхвів** не впорався). Це переконливо пояснює використання слова у перекладі Святого Письма: воно, виходить, точно відповідає слову візантійського оригіналу гр. μάγοι «маги» (зороастрійські священники). (Додаткове спостереження – звукова подібність пізньої парфянської форми *vaḡḡava до топоніма Warszawa – таки ж на порубіжній річці скіфського світу.) (Див. **схему 38**)

Маги (гр. μάγοι) точно були іранцями, бо принесли малень-

кому Месії типові іранські дари: срібло, ладан і мирро, а це символи суспільних верств давньої Персії (князів, жерців, воїнів). Чому саме іранці помітили народження Ісуса? Бо зороастризм давно пророкував прихід Месії, рятівника Ірану. Ім'я очікуваного зороастрійцями спасителя було Саоша. Що більше, Христос народився саме за часів Аршакидів, які панували в Ірані від III ст. до н. е. по III ст. н. е., – і справді, у 1 р. н. е. магів поза Іраном мали сприймати як парфян, а не персів. Такими вони зображені й на створеній по теплому сліду парфян у перші роки VI ст. мозаїці з собору Sant'Apollinare Nuovo у Равенні (рис. 39). Ці аргументи зміцнюють лінгвістичний висновок про волхвів як парфян.

Костянтин і Мефодій у IX ст. вжили у перекладі без пояснень слово **волхви**, яке, отже, було самоочевидним для сучасників: «маги-парфяни». Звідси висновок: значить, у слов'янському мовленні і саме це слово, і поняття засвоєні за часів аршакидів, бо лише до середини III ст. н. е. зороастризм пов'язували з Парфією, а не з Персією. Це не

лише нові й самодостатні аргументи до відтворення історії слова **волхви** [Тищенко 2009, 634-637], але й непрямий доказ початків **слов'янського мовлення** від I-III ст. н. е.

Іранська належність волхвів-магів не вказана ні в оригіналі Святого Письма, ні у перекладах (гр. μάγοι, слов. **волхви**, фр. les rois mages, іт. i re magi), але народна культурна традиція, зокрема в Україні, віддавна усвідомлює їх як іранців. Однак парфянське походження волхвів і зашто – у фольклорі вони перси: «А перські царі принесли дари, Поклін віддали смиренно» (колядка з с. Стецева ІФ Снятин; повідомив М.Г. Курилюк). Окрема тема – волхви літопису: що за язичники, чому повстання? Приховані церковниками корені язичництва у Київській державі – також парфянські, зороастрійські, що досліджено окремо [Тищенко 2011, 142-184]. У цьому – ключ пояснення для волхвів літопису і для волхвів Святого Письма. Це не схожі слова: це *те саме* слово.

Однак, з очевидністю, усе це вже деталі.

ПІДСУМКИ

Принципові підсумки нашого огляду – такі:

1) за даними генетики, український народ має у своєму складі, окрім автохтонної балканської Y-гаплогрупи I і значної групи R1a, також носіїв груп R1b, N, Q, G, J, E, T;

2) з глобального характеру процесу етногенезу випливає, що час формування українців, як і всіх інших народів світу – десятки тисяч років;

3) в українському словнику є скіфські, балканські, берберські, месопотамські запозичення, частково відсутні в сусідніх мовах;

4) ітеративність українських дієслів, як і спосіб її утворення мають аналогію в еламській мові;

5) сотні топонімів України походять з еламської та аккадської мов, – як і прізвиська тисяч українців;

6) у топонімії України виявлено виразний слід 24-ї сатрапії Персії Ахаменідів, що відповідає даним епіграфіки, антропоніміки і археологічним знахідкам на півдні України;

7) етноніми слов'янських племен сформувалися переважно у скіфському мовному середовищі парфянського часу;

8) з подій VII-VIII ст. в Україні збережено унікальний топонімічний слід втечі габрів, джигаду арабів проти хозарів 710-737 рр. і династійної війни у Халіфаті 750 р.;

9) Y-гаплогрупна формула українців посекторно відповідає вивченим пластам запозичень у словнику й топонімії України, що означає взаємну апробацію цих студій;

10) отже твердження про українців як народ-виняток з короткою історією віком у 500-600 років втратило статус наукового (застаріло).

Так кожна з наук бачить свій аспект проблеми, а синтез бачень наближає розв'язок. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Абаев В.И. Избранные труды. Религия, фольклор, литература. – Владикавказ, 1990 (люб'язно удоступнив К.Ю.Рахно).

2. Абаев В.И. Историко-этимологический словарь осетинского языка: В 5 т. – М.-Ленинград, 1958–1995.

3. АТП – Українська РСР. Адміністративно-територіальний поділ. – К., 1973.

4. Баскаков Н.А. Тюркская лексика в "Слове о полку Игореве". – М., 1985.

5. Бонгард-Левин Г.М., Грантовский Э.А. От Скифии до Индии. – М., 1983.

6. Вендина Т.И. Дифференциация славянских языков по данным словообразования. – М., 1990.

7. Гафуров А. Имя и история. – М., 1987.

8. Гоголь М. Вій/ Переклад П.Панч. – К., 1989.

9. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М., 1863-1866.

10. ЕУ – Енциклопедія українознавства: В 11 т. – К.-Львів, 1993–2003.

11. ІТУ – Тищенко К.М. Іншомовні топоніми України. Етимологічний словник-посібник. – К.-Тернопіль, 2010.

12. КМЕ – Кельтская мифология. Энциклопедия. – М., 2002.

13. Крип'якевич І.П. Історія України. – К., 1990.

14. Леонтович М. Хорові твори. – К., 1961.

15. Мартынов В.В. Становление славянского языка по данным славяно-иноязычных контактов. – Минск, 1982.

16. Матвеев А.К. Значение принципа семантической мотивированности для этимологизации субстратных топонимов // Этимология 1967. – М., 1969. – С. 192–200.

17. Неверов О.Я. Иранские геммы // Иран в Эрмитаже. Формирование коллекций. Каталог выставки. – СПб, 2004. – С. 14, 30-35 (люб'язно повідомила С.Я.Берзіна).

18. Непокупний А.П. Балтійські родичі слов'ян. – К., 1979.

19. ОЛА – Общеславянский лингвистический атлас. Серия лексико-словообразовательная. Вып. 1. Животный мир. – М., 1988.

20. Оранский И.М. Введение в иранскую филологию. – М., 1960.

К Н И Г А Р Н Я

Ваша іноземна преса в Книгарні «Є»

AD
ARCHITECTURAL DIGEST

COSMOPOLITAN

DER SPIEGEL

FINANCIAL TIMES

Forbes

Herald Tribune

LE MONDE
diplomatique

Newsweek

The Economist

THE TIMES

THE WALL STREET JOURNAL

м. Київ

вул.
Лисенка, 3

вул.
Спаська, 5

Львів
просп. Свободи, 7

21. Пламенецькі – Пламенецька О., Пламенецька Є. Кам'янець-Подільський – місто на периферії Римської імперії // Пам'ятки України. – 1999. – № 4 (люб'язно уступив О.Л.Рибалко).
22. Плетнева С.А. Хозары. – М., 1976.
23. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М., 1981.
24. СГУ – Словник гідронімів України. – К., 1979.
25. СИ – Свод древнейших письменных известий о славянах: В 2 т. – М., 1994-1995.
26. ССУМ – Словник староукраїнської мови: У 2 т. – К., 1977-1978.
27. Страбон. География в семнадцати книгах. – М., 2004.
28. Стрижак О.С. Етнонімія Геродотової Скіфії. – К., 1988.
29. Стрижак О.С. Етнонімія Птолемейової Сарматії. – К., 1991.
30. Тацит П.К. Анналы. Малые произведения. История. – М., 2003.
31. Тищенко К.М. Давній Схід у словнику і топонімії України// Мовні та літературні зв'язки України з країнами Сходу/ За ред. проф. І.П.Бондаренка. – К., 2010.
32. Тищенко К.М. Еламські дієслівні основи у топонімії України. – К.-Львів, 2011а.
33. Тищенко К.М. Етномовна історія прадавньої України. – К., 2008.
34. Тищенко К.М. Італія і Україна: тисячолітні етномовні контакти. – К., 2009.
35. Тищенко К.М. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
36. Тищенко К.М. Основи мовознавства. Системний підручник. – К., 2007.
37. Тищенко К.М. Східний світ в українській топонімії (I. Давній Схід. II. Іранський світ) // Східний світ. 2009, №3.
38. Тищенко К.М. Халіфат і сівєра: топонімічний слід в Україні. – К., 2011.
39. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. – М., 1962.
40. Трубачев О.Н. Названия рек Правобережной Украины. – М., 1968 (удоступив Л.С.Волошин).
41. Трубачев О.Н. Из славяно-иранских лексических отношений // Этимология. 1965. – М., 1967. – С. 75-85.
42. Трубачев О.Н. Об этимологических словарях славянских языков // Вопросы языкознания. 1957, №5.
43. Трубачев О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. – М., 2003.
44. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: В 4 т. – М., 1964-1973.
45. Чаусидис Н. Митологізація на планината (діахронски погляд низ македонските и пошироко – низ балканските примери)// Интерпретации. 2008. – С. 171-213 (люб'язно уступив автор дослідження).
46. Членова Н.Л. О времени появления ираноязычного населения в Северном Причерноморье // Этногенез народов Балкан и Северного Причерноморья. – М., 1984.
47. Шанский Н.М. и др. Краткий этимологический словарь русского языка. – М., 1971.
48. Широкова Н. С. Культура кельтов и нордическая традиция античности. – СПб, 2000.
49. Blažek V. Celto-Slavic Parallels in Mythology and Sacral Lexicon// Parallels between Celtic and Slavic. – Coleraine, 2006. – PP. 75-84 (люб'язно уступив Г.М.Казакевич).
50. Brückner A. Słownik etymologiczny języka polskiego. – Warszawa, 1971.
51. Chantraine P. Dictionnaire étymologique de la langue grecque: En 4 vols. – Paris., 1968-1980 (удоступив П.О.Селірей)
52. Corded Ware culture site of Eulau/DNA analysis
53. <http://dienekes.blogspot.com/2008/11/y-chromosomes-and-mtdna-from-eulau.html>
54. Eichler E. Die Ortsnamen der Niederlausitz. – Bautzen, 1975.
55. Eichler E., Walther A. Ortsnamenbuch der Oberlausitz: In 2 Bde. – Berlin, 1978.
56. Encarta – Microsoft Encarta Premium 2009 (удоступив О.Тєбенко).
57. en.wikipedia.org/wiki/Haplogroup
58. GPC – Geiriadur Prifysgol Cymru. The Dictionary of the Welsh Language: In 4 vols. – Caerdydd, 1967-2002 (люб'язно уступив О. Трубаčov, Лондон.)
59. Grillot-Susini F. Elamite language // www: Iranica/Elam.
60. How did R1b come to replace most of the older lineages in Western Europe ? {file: origins_haplogroups_europe.shtml.htm#R1b-conquest}
61. Kausen E. Elamisch. e-text. – 2002-2006.
62. Kiszely I. A földnépei. I. Európa népei. – Budapest, 1979.
63. Quintana E. Glosario omen – <http://www.um.es/ipoa/cuneiforme/elamita>. – 2008.
64. Rosser Z. e.a. Y-Chromosomal Diversity in Europe Is Clinal and Influenced Primarily by Geography, Rather than by Language// American Journal of Human Genetics, 67 (6) (2000). – PP. 1526-1543.
65. Schachmatov A. Zu den ältesten slavisch-keltischen Beziehungen // Archiv für slavischen Philologie, 33 (1911). – PP. 51-99 (удоступив Г.М. Казакевич.)
66. Semino O. et al. The Genetic Legacy of Paleolithic Homo sapiens sapiens in Extant Europeans: a Y-chromosome perspective // Science, 290 (2000). – PP. 1155-1159.
67. SSA – Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. Osat 1-3. – Helsinki, 1992-2000.
68. Stalmaszczyk P., Witezak K.T. Celto-Slavic language connections: New evidence for Celtic lexical influence upon Proto-Slavic// Linguistica Baltica, 4 (1995). – PP. 225-232 (люб'язно уступив Г.М. Казакевич).
69. Starostin G. On the Genetic Affiliation of the Elamite Language/ Starostin George //Mother Tongue VII 2002. e-text.
70. Tinney S., Jones Ph. Electronic Pennsylvania Sumerian Dictionary (ePSD).